

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1224

1225

1226

1227

1228

1229

1230

1231

1232

6138

2-26

- 2276
- M-1574 Orville Smith following
 1514 Orville - M
 1522 The original bond - M
 1466 Prefecture of the American
 1440 ~~1574~~ Mury - Mury of the
 1618 Orville Smith - M
 1614 Mury - Mury of the
 1722 Prefecture of the American
 1723 Prefecture of the American

Orville Smith

2002

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՆԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԼԵՆ
354

614

Բացուած է բաժանորդագրութիւն 1907 թ.

== Հ Ա Ս Կ Ե Ր ==

Մանկական պատկերազարդ տոմարի:

Բաժանորդագրինն է տարեկան 4 ռ.

Հասցէն՝ Թիֆլիս, Բէհրութեան փողոց, № 25.

Խմբ. Հրատ. ԿԱՏ. ԼԻՍԻՑԵՍՆ

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ս Ն

Ե. Թովչեանի
խմբագրած

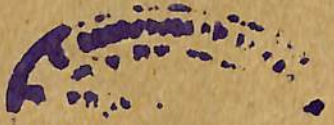
„**Լ Ո Յ Ս**“ Գ Ա Տ Ի Ե Ի
Գ Ր Պ Ա Ն Ի

1908 թ.

Օ Ր Ա Ց Ո Յ Ց Ն Ե Ր Ը

Պատի օրացույցի զինն է 40 կ., զըպանինը՝ 20 կ.

Դիմել՝ Թիֆլիզ, Մազատովսկայա 5, Ե. Թովչեանին, կամ «Գուտտենբերգ» դրամատուրանոցին:

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

1. Ժողովրդի առողջութեան բարբառումը: 2. Տնտեսական անապահովութիւն, տգիտութիւն, բնակարանային կարիք: 3. Անոջ վիճակը, ուսումնարանական առողջապահութեան բացակայութիւնը: 4. Գործարանա-ձուլարանային բանւորների կեանքը: 5. Մահացութիւն և հիւանդութիւն, բժշկական օգնութեան անբաւարարութիւնը: 6. Առիւ երեխաների մահացութեան դէմ: 7. Առողջապահական գիտելիքներ: 8. Թորախտ—բարակացաւ, սիֆիլիս: 9. Արեւցողութիւն և կապիտալիզմ: 10. Զեմատիօ և մանր զեմատիօյական միութիւն: 11. Միութիւն «Արտ»:

Ս. ՊԵՏԵՐՐԱ
ԳՈՒՂՎԻՆԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ, Լ
1908

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

Պէտք է ցանկալ և բոլոր ոյժով ձգտել, որ մեր հասարակական կեանքը ըստ կարելոյն շուտով մտնի իր բնական ուղին, բայց ոչ ծանծաղուտներով և սահանքներով փշացած այն հին ուղին, որը այնքան թանգազին կեանքեր է տարել մահուան արիւնոտ ծովը, այլ նորը՝ առանց սահանքների և ծանծաղուտների, որը տանում է համամարդկային կեանքի, սոցիալական արդարութեան և բազմի ծովը:

Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է, որ հասարակական տառապանքները բուժելու և նոր հուն կառուցանելու գործը համաժողովրդական վրտահովութեամբ յանձնուած լինի վերջապէս այնպիսի անձանց, որոնք գիտեն խնամքով և սիրով վերաբերուել հասարակական տառապող օր-

28. 357

4 354-60

զանհիզմին և հասկանում են այն մեծ խնդիրներն ու նպատակները, որոնց իրականացման այնպիսի ուժգին թափով ձգտում է մեր բազմաշարչար հայրենիքը:

Մեզ անհրաժեշտ է իսկական զեմստվօ, անհրաժեշտ է զեմստվօյական մանր միութիւն . . .

Ներկայումս — բիւրոկրատիկ կարգերի, հասարակական հիմնարկութիւնների անինքնուրոյնութեան, կապիտալի աիրապետութեամբ սոցիալական արդարութեան խախտման ժամանակ — ազգաբնակչութեան առողջութեան պահպանումը չի կարող հասնել պատշաճ զարգացման և կատարեալ յաջողութեան: Նման յաջողութեան հասնելը հնարաւոր կը դառնայ միայն այն ժամանակ, երբ առողջապահութեան գործը կը յանձնուի հասարակական հիմնարկութիւնների անկախ հսկողութեան, հիմնարկութիւնների, որոնք վերաշինուած լինեն ռամկավարական լայն սկզբունքների, կանանց մասնակցութեամբ ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի վրայ, հասարակական-սանիտարական նշանակութիւն ունեցող աշխատանքի և կեանքի պայմանների օրէնսդրական կարգով պաշտպանուելու դէպքում:

Ի նկատի առած տնտեսական ծանր պայմանները և կուլտուրական պայմանների բացակայութիւնը, զեմստվօն մեծ դեր կը կատարէ. իսկ զեմստվօյական բժշկութեան սկզբունքները

համապատասխանում են մեր կեանքի սոցիալական պայմաններին:

Մեծ կամ փոքր տարածութեան վրայ մեզանում տարէցտարի կրկնուող խրոնիքական սովը, որը հիմքից կործանում է գիւղացիական լայն մասսաները, ուժասպառ է անում նրանց ֆիզիքապէս, սաստիկ մահացութիւն և հիւանդոտութիւն է առաջ բերում ժողովրդական լայն խաւերի մէջ — անմիջական հետեանք է վարչական-տնտեսական մշտական խնամակալութեան, ժողովրդի իրաւազրկութեան, նրա կուլտուրական զարգացման արհեստական խափանման և դրա հետ շաղկապուած հողային սովի:

Դա հնարաւոր է միայն վերացնել պետական ներկայ կարգի կատարեալ վերանորոգութեամբ, երբ ժողովուրդը լիակատար, լայն և ազատ ինքնուրոյնութեամբ կարող կը լինի զարգացնել կուլտուրական և ժողովրդական տնտեսական իր բոլոր ոյժերը, երբ սա հնար կուրենայ հողային հարցը արմատապէս լուծելու յօգուտ գիւղացիութեան աշխատաւոր մասի:

Իսկ ի նկատի առած բանւորների ֆիզիքական և հոգեկան վերաբուժման կարևոր նշանակութիւնը, պէտք է ընդունել, որ պետութեան, հասարակութեան, բանւորների և հէնց իրա, արդիւնագործութեան շահերը պահանջում են, որ բժշկական օգնութիւնը ներկայիս իր բոլոր ձեւերով հասցուի ոչ միայն յատկապէս բանւորնե-

ըին, այլև գործարանային ամբողջ բնակչութեան լիովին գործարանատէրերի հաշուից:

Գործարանային և ձուլարանային (գաւօղի) բանւորները կեանքի ֆիզիքական և հոգեկան կողմերի առողջացումը հնարաւոր է լոկ այն դէպքում, երբ կեանքի մէջ կրմտնի խնամքով մշակուած, բացառապէս աշխատանքը պաշտպանելու սահմանուած գործարանային օրէնսդրութիւն, երբ կ'ոչնչանայ ներկայումս արդիւնագործական ձեռնարկութիւններում տիրող հետամտութեան սիստեմը, երբ բանւորներին կըշնորհուի միութիւնների լայն ազատութիւն և աշխատանքի լաւագոյն պայմանների համար գործօն կռուի հնարաւորութիւն:

Իսկ համաձայն հասարակական-առողջապահական գիտութեան ցուցմունքների և սոցիալտնտեսական պահանջների պէտք է անհրաժեշտ համարել թէ՛ արդիւնագործական և թէ՛ գիւղատնտեսական աշխատանքի բոլոր տեսակների և ձևերի համար ամենաշատը ութժամեայ բանւորական օրուայ սահմանումը:

Մեր կեանքի ամբողջ կազմը պէտք է արմատապէս փոփոխուի, պէտք է միայն բոլոր ոյժով ցանկալ, սրտանց ձգտել: Թող գէթ առայժմ մեր նշանաբանը լինի իսկական, լայն գեմստվօ, գեմստվօյական մասնը միութիւն:

Այն ժամանակ կունենանք և՛ գիւղական

հիւանդանոցներ, և՛ գիւղատնտեսական ու տեխնիքական դպրոցներ և թէ՛ կամուրջներ, ճանապարհներ, հողեր . . .

Միայն միացած ջանքերով, համերաշխ, միահամուռ աշխատանքով կարելի կըլինի բարձրացնել մեր հիւանդ, խեղճ գիւղը՝ մեր գոյութեան, մեր բարօրութեան հիմքը:

Եւ, հռչակաւոր Պաստերի խօսքերով, ապագան պատկանում է նրան, ով ամենից շատ կըգործէ յօգուտ տառապող մարդու:

Քժ. Ա. Բ.

25 հոկտ. 1907 թ.

Ս.-Պետերբուրգ

Ժողովրդական առողջապահութիւնը, ժողովրդական կրթութիւնը, բժշկութիւնը, դպրոցը — ասի այն հիմնաքարը, որի վրայ պէտք է հաստատուի քաղաքակրթութեան և կուլտուրայի հոյակապ շէնքը, առանց որի նա աւաղի վրայ կառուցուած — կամ նոյնիսկ թղթեայ տնակ կրլինի՝ բնդունակ կործանուելու թէթե հպումից:

Տարաբաղդաբար հէնց հիմքը բոլորովին անպէտք է:

Ազգաբնակութեան նշանաւոր մասի առողջութիւնը և լուսաւորութիւնը բոլորովին չեն ապահովւած, դեռ բաւականաչափ հրապարակ չեն հանւած իսկական կրթական և սանիտարական հարցերը, դրանք դեռ առաջնակարգ կարևորութիւն ունեցող խնդիրներ չեն կազմուծ:

Օրէցօր սուր կերպարանք ստացող դուրսութեան կռիւր չեա է մղել մարդկութեան կարգինալ հարցերը:

Զգտումն դէպի գերակշռութիւն և շահ, ուժեղի իրաւունքի իրականացումը լարում են կենսական միջոցները մինչև այն մաքսիմումը (ամե-

նաշատը), որից անց տիրապետում է բարոյական լիակատար սնանկութիւն և ֆիզիքական կատարեալ քայքայում:

Աղբերի ընդհանուր ընտանիքի մէջ Ռուսաստանը այդ կողմից բացառութիւն չէ կազմում. մեղանուժն էլ, ինչպէս և ամենուրեք, միլիտարիզմը (զինուորական գերիշխանութիւն) և կապիտալիզմը տոն են տալիս կեանքին:

Ո՛չ դպրոցը և ոչ էլ բժշկութիւնն է արժանանում իրան պատշաճ ուշադրութեան:

Այդ դեռ քիչ է. ազիտութեամբ, հսկայաչափ հիւանդոտութեամբ և մահացութեամբ կուլտուրական ժողովրդների շարքում Ռուսաստանը առաջնութեան տխուր պատիւն է վայելում: Բազւի լրագիրներից մէկի խօսքով հայ բանուորը զրագիտութեամբ աւելի ցած է, քան թուրքը:

Մինչդեռ Արևմուտքում իրականացած է արդէն սկզբնական ընդհանուր կրթութեան դադափարը, սանիտարական նպատակաշարժար կազմակերպութեամբ նուազեցնում են հիւանդոտութիւնն ու մահացութիւնը — մեղանում ընդհանուր կրթութիւնը դեռ հեռաւոր երազ է, մահացութիւնը ո՛չ միայն չի նուազում, այլ մինչև իսկ աւելանում է:

Ճիշտ է, կրթութեան և առողջապահութեան ծախսերը պետութեան հետ միասին կրում են նաև զեմստիօն, քաղաքները, բայց եթէ ի նկատի առնենք, որ զեմստիօների և քաղաքների նիւթական միջոցները ո՛չ միայն մեծ չեն, այլ և տատանում

են բազմազան պատահականութիւններից և մրսխուում են ուրիշ շատ կարիքների վրայ, այն ժամանակ դպրոցական և բժշկական բիւջէն մի առանձին մեծ գումար չի ներկայացնի:

Ընդհանուր առմամբ քաղաքները քիչ են ծախսում դպրոցի և ժողովրդական առողջապահութեան վրայ. զեմստիօների նշանակած տուրքի որոշ նորմային վերաբերեալ վերջին օրէնքով զեմստիօների այգօրինակ ծախսերին պատնէշ է կանգնեցրած:

Կայսրութեան կէս մասում չկան զեմստիօյական հիմնարկութիւններ. ժողովրդական առողջապահութիւնը և ժողովրդական կրթութիւնը պահպանում են լոկ պետական համեստ նպաստներով:

Տարրական կրթութեան վրայ Ռուսաստանում ծախսում է միջին թւով տասն անգամ պակաս, քան Գերմանիայում, ինն անգամ պակաս քան Ֆրանսիայում, հինգ անգամ պակաս, քան Աւստրիայում և երեք անգամ պակաս, քան աղքատ Իտալիայում:

Ինչպէս պէտք է սպասել, բիւջէի աննշանութեան համապատասխանում է նաև իսկական իրականութիւնը իր անհաւատալի ազիտութեամբ, հանրածաւալ անգրագիտութեամբ, հիւանդութեան և մահացութեան բարձր տոկոսով՝ բարձրածայն աղաղակող այդ կարիքներով:

Մեղանում դպրոց է յանախում դպրոցական հասակի տղաների միայն $\frac{1}{4}$ մասը, $\frac{3}{4}$ դուրսն է մնում. մի գիտնականի հաշուով Ռուսաստանը կա-

րող է գրագէտ դառնալ միայն 250 տարուց չէտոյ, այն էլ տարեկան 3250 նոր դպրոց բանալու դէպքում: Այս հաշիւը հին է և մօտ 15 տարի առաջ է կատարուած, բայց մեր օրերումն ևս պահպանել է իր նշանակութիւնը:

Ճիշտ է, այդ ժամանակից ի վեր դպրոցների թիւը բազմացել է, բայց դրա հետ միասին, բազմացել է նաև ազգաբնակութիւնը. բացի այդ, հարաւորների փոխարէն դպրոցները հարիւրներով են միայն բացուած, այնպէս որ ընդհանուր գրագիտութեան ժամանակը հազիւ թէ քիչ թէ շատ մօտեցած լինի, եթէ ոչ աւելի ևս չէտ զնացած:

Բ.

Ազգաբնակչական մասսայի կեանքի պայմանները սանիտարական տեսակէտից ամենաթույլ քննադատութեան անգամ չեն դիմանում. ժողովրդական առողջապահութեան հիմքը փորում են բազմաթիւ և չափազանց այլազան գործօններ:

Իրանց մէջ առաջին տեղը պէտք է շնորհել ազգաբնակութեան տնտեսական անապահովութեան, որը թերակերութեան, կիսաքաղցութեան է հասնում. մի քանի ցուցմունքների համաձայն ռուսը սնունդի նորմալ չափից 31% պակաս է ուտում:

Հիմք չունենք կարծելու, թէ հացի պակասութիւնը ծածկւում է մսով, կաթով. դա հազւագիւտ ուտելիք է, ասում է Լոխտին յայտնի

գիւղատնտեսը, այն էլ ռրտեղից նարել, երբ տրնտեսութիւնների 35% ոչ մի կով չունի. իսկ 25% չունի ոչ մի անասուն:

Թերակերութիւնից թուլացած օրգանիզմը մի առանձին հակումն է ցոյց տալիս դէպի այլևայլ հիւանդութիւնները, մանաւանդ տարափոխիկները և հեշտութեամբ զոհ է դնում նրանց. դրանից բխում է աշխատանքի ընդունակութեան թուլացում, զօրեղ մահացութիւն:

Ազգաբնակութեան տնտեսական անապահովութեան կարևորութեան մասին — իբրև հիւանդութեան և մահացութեան գործօնի — Պիրոզովի անուան նուիրուած համաժողովը իրաւացի կերպով հետևեալ բանաձևը հանեց.

«Իրա, այսինքն թերակերութեան պատճառով, բժշկա-առողջապահական բոլոր միջոցները կորցնում են իրանց հիմքն ու նշանակութիւնը. գործողութիւնների կանոնաւորութիւնն և նպատակաշարմարութիւնը խափանւում է և դրա հետևանքն է լինում բժշկա-սանիտարական գործի զարգացման կատարեալ անհնարաւորութիւնը»: —

Ի՞նչ նշանակութիւն ունեն հիւանդանոցներն ու բուժարանները իրանց մահիճներով և դեղերով, երբ ժողովրդին ոչ թէ դեղափոշիներ և միկստուրներ է հարկաւոր, այլ հաց. ի՞նչ նշանակութիւն ունեն սանիտարական ձեռնարկութիւնները և տարափոխիկ հիւանդութիւնների դէմ կուուելը, երբ բնակչութիւնը զուրկ է ամենապիտանուր պէտքերից՝

կերակուրից, շորեղէնից և չոր բնակարանից, անկիւնից:

Իրաւունք վերապահելով մեզ չետադաջում վերադառնալու աղգարնակութեան տնտեսական անապահովութեան և մահացութեան միջև գոյութիւն ունեցող առնչութեան խնդրին, անցնենք ժողովրդական առողջութիւնը քայքայող այլ գործօճներին և մասնաւորապէս բնակավայրերի ապականութեան ու կեղտոտ պահպանման:

Գ.

Մեր սանիտարական լրականութիւնը ներկայացնում է չափազանց տխուր և մռայլ պատկեր, որը միայն կարելի է երեւակայել:

Բնակավայրերը թաղուած են ցեխի և փոշու մէջ, որեւէ տեղ մաքրելը հնարաւոր է միայն հիմքից փորելով. քաղաքների մեծամասնութիւնը, իր շէնքերի սահմանագծում կամ նրանից մէկ-երկու հարիւր քայլ հեռաւորութեամբ շինելով աղբիւսները, խեղդում է իր սեփական կեղտի մէջ:

Գետերը և զետակները յանախ կոյուղիների տեղ են ծառայում, հէնց դրանց ջուրն էլ գործ է ածւում խմելու, լուացքի և այլն. առհասարակ, ասում է պրոֆ. Եացուկովիչը, մեր զետերը ապականուած են այնպէս, ինչպէս ո՛չ մի տեղ. Եւրոպայում չկայ մի զետ, որը ապականուածութեան կողմից հաւասար լինի տեղական զետերից մէկին: Ռոստովում, քաղաքի միջով հոսող զետակը ընդ-

հանուր կոյուղու տեղ է ծառայում քաղաքային ամենատեսակ կեղտոտութիւնների համար: Ներքին գործոց նախարարութեան բժշկական զեպարտամենտի տեղեկութիւնների համաձայն լաւ ջուր են գործածում — գէթ համի և արտաքինի կողմից — 600 քաղաքից 10⁰/₀. 285 քաղաքում ջուրը ուղղակի անբաւարար է. մինչև իսկ Պետերբուրգն ու Մոսկւան չունեն լիովին բաւարար ջուր: Միայն 278 քաղաքում կայ արտաքնոց և աղտահոր՝ հաշւած նաև ամենահին, նահապետական մեով շինւածները:

Միայն 74 քաղաքում կայ հասարակական սպանդանոց. միւսներում գոյութիւն ունեն կամ մասնաւոր սպանդանոցներ, որոնք կեղտոտ են պահւում, կամ բոլորովին չկան և տաւարը ուղղակի բակումն են մորթում, իսկ կեղտոտութիւնները կամ փողոց են նետում կամ բանջարանոց:

Ահագին քանակութեամբ քաղաքներ սալաչատակ չունեն. զարնանր այդ փողոցները դառնում են բակերից դուրս հոսող դարչահոտ հեղուկների զտիչ, որտեղ աղատօրէն շրջադաջում են զանազան աւելցուկներ, նեխում են տնային կենդանիների և թռչունների դիակներ: Ամառը այդ բոլորը չորանալով, ամենուրեք թափանցող աղբային փոշու ձևով մտնում է մեր թէ՛ բերանը և թէ՛ աչքը, ներս է մտնում բնակարանները, ծածկում է մսեղէնը, յագեցնում է օդը, ներծծւում է շորերի մէջ — մի խօսքով ոտից ցզլուխ պատու մ է քաղաքը և նրա բնակիչներին:

Արտաքին հակասանիտարականութեան հետ միասին, բնակարանների նեղուածքութիւնն և հակառոշապահականութիւնը՝ մանաւանդ կենտրոնավայրերում, ամենահամարձակ և ամենայուռետես երեւակայութիւնից անգամ անցնում են:

Ուսաստանում ամեն մի տանը միջին թւով 9-ից մինչև 13 հոգի է բնակնում. և դա ոչ մեծ քաղաքներում: Իսկ մեծ քաղաքներում բնակչութիւնը աւելի խիտ է, քան Արևմտեան Եւրոպայի նոյնանման քաղաքներում. այսպէս, Պետերբուրգում 1895 թուականին իւրաքանչիւր տանը բնակնում էր մօտ հարիւր հոգի, մինչդեռ Բերլինում՝ 61, Վիեննայում՝ 58, Պարիզում՝ 33, Լոնդոնում՝ 8 հոգի: Պետերբուրգում բնակարանների 45% կամ մօտ կէսն է զերլցուած, Մոսկւայում 30%, Պարիզում 15%, Վիեննայում և Բերլինում 20%:

Վարչաւայում 30 հազար հոգի այնպիսի բնակարաններում է ապրում, որտեղ խելացի տանտէրը փայտ անգամ չի պահի: Պետերբուրգի բանտորական բնակարաններում մի հոգուն հասնում է միջին թւով ուղիղ 6—8 խորանարդ արշին օդ և իջնում է մինչև մէկ-երկու արշին՝ բնորդէմ նորմալ 25 արշինի:

Բացի սենեակներից, բնակիչները խոնուած են խաւար և չուսաւորուած միջանցքների, նախասենեակների և խոհանոցների մէջ:

Իրար բոլորովին անձանօթ մարդիկ պատապարւում են մի փոքրիկ տարածութեան վրայ, միևնոյն սենեակում. առողջ, զգաստ մէկը բնում է

մշտապէս արբած, խելառ, հիւանդ ծերունու հետ միևնոյն մահնակալի վրայ կամ փայտավաճառի հետ միասին, որը պառկում է առանց իր թաց և զարշահոտ ցնցոտիները հանելու:

Սարսափելի պատկեր են ներկայացնում գիշերանոցները. զիշերողները քնում են տախտերի վրան, տակը, դրանց անցքերում, մէջերքը, կողք-կողքի, այնքան, որքան կրտեղաւորուեն: Օդը լրջւում է զզուելի զարշահոտութեամբ, լիքն են վառարանների շուրջը ցամաքող թաց և հոտած փալասներ:

Անթիւ մարդիկ շուռ ու մուռ են դալիս ամբողջ գիշերը իրանց կեղտոտ տախտերի վրայ՝ առանց հանգստութիւն և քուն գտնելու, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ անհնար է դառնում շունչ քաշել ահագին քանակութեամբ ածխաթթուի պատճառով, որը խառնուած է լինում գիշերողների մարմնից և շորերից բարձրացող զօլորշու թունաւոր արտադրութիւններով:

Նրանք դէն են գյում իրանց վրայից շորերը, ցնցոտիները, շապիկը և բոլորովին մերկ են մնում, յուսալով գէթ այդպիսով թեթեւացնել շնչահեղձութեան տանջող զգացմունքը և շնչառութիւնը թեթեւացնել. բայց դրանից, ի հարկէ, ոչինչ չի փուրս գալիս:

Բոպէսպէս ծագում է զովութեան խարուսիկ զգացմունքը, բայց այնուամենայնիւ շնչկըր անհնար է լինում. և ահա ամբողջ գիշերը շուռ ու մուռ է դալիս դժբաղդ գիշերօդը իր կեղտոտ տախ-

տի վրայ, որտեղ վխտում են լուերը և ուրիշ միջատներ:

Թարմ անձնաւորութիւնը անկարող է այգւպիսի բնակարանում տաս-տասնեհինգ բոպէից աւելի մնալ՝ սկսում է սիրար խառնել, փսխել, մինչև իսկ ուշաթափ է լինում:

Ամօթ է ասել, որ ոչ Մոսկւայում, ոչ էլ Պետերբուրգում գրեթէ չի կազմուած չունեւորները բնակարանային հակասանիտար պայմանների դէմ անհրաժեշտորէն մղուելիք կռուի նախադիժ, թէև Մոսկւայում Սոլոգովնիկովը 6 միլիոն է նուիրել:

Այն ինչ ազգաբնակութեան առողջացման հողսր չի կարող զգալի արդիւնք ունենալ, քանի դեռ տասնեակ հազարաւոր բանւորներ կապրեն այնպիսի պայմաններում, որոնք բացասում են ամեն մի հասկացողութիւն առողջապահութեան մասին, սպանում են առողջ օրգանիզմը, քանի դեռ շատ բնակարաններ բազմատեսակ տարափոխիկ հիւանդութիւնների բուն են կազմում. որքան խիտ ապրի ազգաբնակութիւնը, այնքան բարձր կըլինի մահացութիւնը:

Գ.

Ցեղերի թուլացման լուրջ պատճառը, թուլացման, որը ուղեկից է մեծածաւալ հիւանդատութեան և մահացութեան, կանանց կեանքի և առողջութեան պայմանների անբարեկաջողութիւնն է.

դրա շնորհիւ կինը հնարաւորութիւն չունի իւր օրգանիզմի բնական առանձնաչատկութիւնները հաշուի առնելու:

Քաղաքում ապրող ապահովուած կնոջ առողջութեան և կեանքի պայմանները բոլորովին նման չեն զիւղական կնոջ առողջութեան և կեանքի պայմաններին:

Ինտելիգենտ կինը, իբրև մայր և տնտեսուհի, ունի աշխատանքի նեղ շրջան, և հէնց այդ շրջանումն էլ դործակից ունի յանձին աղախնի. սակայն կանանց մեծամասնութիւնը այդ շրջանում անզամ չի կանգնած իր սրբազան կոչման բարձրութեան վրայ՝ երեխայ ունեցող ամեն կին չի կարող մայր կոչուել:

Գործակիցների բացակայութեան դէպքումն անզամ մայրական և տնտեսական պարտականութիւնները յանախ չեն սպառում կնոջ ամբողջ ժամանակը, առաւել ևս զանազան տեսակ աղախիններ ունենալու դէպքում:

Դրանից ծագում է ինտելիգենտ կնոջ կատարեալ պարապութիւնը, որը յաճախ ամեն տեսակ աշխատանքից և պարտականութիւնից ազատ լինելու կերպարանքն ունի. դրանից էլ առաջ է գալիս տաղտկութիւն, ձգտումն դէպի զուարճութիւններ, զարգեր, սիրախաղ և խելացի ու օգտակար գործունէութեան երևութական, արտաքին կողմերը: Դրանից, մասամբ էլ տնտեսական պայմանների շնորհիւ, ծագում է կռիւ աշխատանքի

իրաւունքի համար այն ասպարէզներում, որտեղ աշխատում է տղամարդը:

Բոլորովին այլ պատկեր է ներկայացնում կնոջ դրութիւնը գիւղում, որտեղ, այսպէս կոչուած, կանանց հարցը ոչ թէ աշխատանքի իրաւունքին է վերաբերում, այլ դրա չափազանց ծանր լուծին:

Տղայաբերութիւնից յետոյ երեխային սնուցանելով և նրան զբաղեցնելով, ուտելիք պատրասելով, շորեր կարելով, բանջարանոցը և տաւարի մեծ մասը խնամելով հանդերձ, կինը դրա հետ միաժամանակ մարդուց ոչ պակաս (Ռուսաստանում) աշխատում է նաև դաշտում՝ հնձում է, կալսում և այլն:

Ընդհանուր առմամբ նրա ուսին աւելի է ծանրացած աշխատանքի բեռը, քան տղամարդու:

Վերջինս էլ է, ի հարկէ, աշխատում, բայց նրա աշխատանքի ամենատաք ժամանակը նրան օգնում, նրա հետ կողք-կողքի աշխատում է նաև կինը, աղջիկը, հարսը. իսկ վերջիններին ո՞վ է օգնում տարին տասներկու ամիս տնային տնտեսութիւնը կառավարելու, կովերը կթելու, ամբողջ զիշերները երեխաներին խնամելու:

Գիւղացին ձմեռը քիչ թէ շատ հանգստանում է. իսկ գեղջկուհուն այդ հանգստութիւնն էլ չի տալիս տնային տնտեսութիւնը: Ձմեռը, ինչպէս և ամառը, պէտք է երեխաներին խնամել, կերակուր եփել, տաւարը խնամել, և բացի այդ՝ մանել, գործել, կարել:

Կինը յղիութեան ժամանակամիջոցում անգամ

հանգստութիւն չունի. յղի կինն էլ նոյն զիշեր-ցերեկ անփոփոխ, մշտապէս աշխատող բանւորուհին է, ինչպէս և ոչ յղին: Վա՛յ նրան, եթէ յղութեան ժամանակաշրջանը քիչ ձգձգուի և եթէ շրջապատողների կարծիքով նրան օգնութիւն է հարկաւոր:

Մարդու մագերը բիղ-բիղ են կանգնում, երբ ծանօթանում է այն բազմատեսակ չարչարանքների հետ, որոնց ենթարկում են ծննդականին՝ նրան օգնելու դիտաւորութեամբ. կախ են անում, թափ են տալիս, հուպ են տալիս և ուրիշ ինչե՛ր չեն անում խեղճին:

Ծննդականը յանախ տղաբերքի հէնց հետեւեալ օրը ռափ է ելնում, երրորդ կամ չորրորդ օրը նորից ձեռնամուխ է լինում տնային աշխատանքի. զարմանալի չէ, որ այդպիսի պայմաններում գիւղացի աղջկայ մարդու գնալը սկիզբն է դառնում տանջանքների և հիւանդութիւնների:

Նամաձայն կնոջ բացառապէս իբրև բանւոր ոյժ ընդունուած լինելուն, ամուսնութիւնն էլ գիւղում լոկ աշխատանքի պայմանադրութիւն է ներկայացնում. ամուսնանալ — կնշանակէ վերցնել նոր բանւորուհի:

Այս է անհ կնոջ վիճակը. և այդպիսի վիճակը տեղ չունի առողջապահութեան հոգսերի համար, ի՛նչ դրանց ժամանակն է, երբ «զլխի մագերից շատ զործ կայ անելու»:

Եւ զարմանալի չէ, որ գեղեցկութիւնն ու երիտասարդութիւնը բնութեան վաղանցուկ պարզեն է դառնում. կոպիտ և ծանր աշխատանքից կինը դեռ

չծաղկած թառամուս է, և երբեմն լի աշխոյժով ու կենդանութեամբ կրակոտ դէմքին բութ համբերութեան և անմիտ երկիրդի յաւիտենական կնիքն է զրոշմուս:

Լինելով աւելի թույլ, քան տղամարդը, բայց վերջինիցս շատ աշխատելով ու ենթարկուելով մի շարք ծանր, դժուար բուժելի, երկարածիզ տանջանքների, որոնք տղամարդուն անծանօթ են — զիւղացի կինը մինչև յատակն է պարպում կեանքի դառնութեան բաժակը:

Եւ շնորհիւ բժշկական օգնութեան բացակայութեան, հիւանդութեան զրեթէ բոլոր սուր ձևերը խրոնիքական են դառնում — ընդմիշտ, ամբողջ կեանքում:

Առողջութիւնը աւելի ու աւելի է քայքայւում, բոլորովին կորչում է աշխատանքի ընդունակութիւնը, որի պատճառով կինը ապրում է իբրև ինփանտ, տանջուելով ցաւերից և շրջապատողների կշտամբանքներից, թէ «ծրի հաց է ուտում»:

Մարդն ու նրա ազգականները խորշում են հիւանդ կնոջից, ազատուելու միջոցների մէջ տարբերութիւն չգնելով և այդ հողի վրայ սակաւագէտ չեն զիւղում ընտանեկան զժառութիւններ և յանցազործութիւններ:

Գիւղացի կանանց հետ համանման պայմանների մէջ են դանւում գործարանային և արդիւնազորձական հիմնարկութիւններում աշխատող կանայք:

Կնոջ առողջութիւնն է կազմում ընդհանրապէս առողջութեան գրաւակներ:

Ինքն ըստ ինքեան աղգաբնակութեան կէս մասը կազմելով, կինը ուղղակի և անխուսափելիօրէն ազդում է մարդկային ընտանիքի նորածին անդամների վրայ: Առողջ սերունդը միայն առողջ մօրից կարող է յառաջանալ, չխօսելով հօր առողջութեան մասին: Ձեն կարող երեխաների վրայ չանդրադառնալ մօր յղիութեան պայմանները, տղաբերքը շրջապատող պարագաները. իսկ յետոյ արդէն երեխայի կեանքն ու առողջութիւնը գրեթէ ամբողջովին կախուած է այն հանդամանքից, թէ մայրը նրան ի՞ր կաթով է սնուցանում, թէ՞ ոչ, ի՞նչպէս է այդ կաթը և բաւական է:

Կնոջ կեանքի պայմանները, այսպէս ասած, նախորոշում են երեխայի վիճակը. ծնուելով այնպիսի անբարեյաշտ պայմաններում, ինչպէս վերև նկարագրուածները, երեխաները իրանց կեանքի հէնց առաջին րոպէներից սկսում են տանջուել խնամատարութեան թերութիւններից: Օրինակների համար կարիք չկայ հեռուն դնալու, վերցնենք հէնց հռչակաւոր ծծակը (СОСКА):

Նորածիններին սոյորաբար ծծակ է տրւում, այսինքն՝ փալասի մէջ փաթաթած ծամած հաց՝ երբեմն աւելացրած զազար և զգում: 4—5 ամսական երեխային ծամելիքի ձևով տալիս են այն ամենը, ինչ որ հասակաւորներն են ուտում, իսկ պաս օրերին էլ կաթ չեն տալիս:

Երեխային ուտելիք են տալիս նաև կովի եղ-

չիւրից, որը գրեթէ ամբողջ օրը նրա բերանին է, եղջուրից, որը, ի հարկէ, չեն լուանում, ամբողջապէս կեղտոտ է լինում, շուրջը վխտում են ճանճերը, և ապականուած կաթը իրրև թոյն երեխայի ստամորան է գնում. չպէտք է նաև մոռանալ, որ մայրը և շրջապատողները այդ բոլորը առատօրէն թքոտում են:

Զարմանալի չէ, որ այդպիսի պայմաններում երեխաները ճանճի նման կոտորւում են. էլ չասենք վարակիչ հիւանդութիւնների մասին (կարմրուկ, քուժէշ, դիֆտերիա):

Ե.

Եթէ գիւղացի երեխաների կեանքին և առողջութեանը մանկական հասակումն է վտանգ սպառնում, քաղաքացիներինը այդ վտանգին ենթարկւում է պատանեկական հասակում՝ դպրոցական կեանքի ժամանակաշրջանում:

Ներկայումս բազմաթիւ փաստեր են հաւաքւած, որոնք տարակոյս չեն թողնում, թէ դպրոցների վնասակար ազդեցութիւնը (չնորհիւ դպրոցական առողջապահութեան կատարեալ բացակայութեան *) սպառնական չափեր է բնորոնել:

Ռուս է դալիս, որ դպրոցական վատ պայմանները ճնշում և ալլանդակում են բոլոր օրգանների գործառնութիւնը, օրինակ՝ աչքինը:

*) Տե՛ս իմ «Նուէր Հայ վարժապետին» գրքոյկը:

Բժ. Բէլլեր, երկու անգամ քննելով Թիֆլիզի աշակերտներին հինգ տարի ժամանակամիջոցով, առաջին անգամին նրանց մէջ գտել է 25⁰/₁₀ կարճատեններ, իսկ երկրորդ անգամին՝ 50⁰/₁₀:

Փոքրանում է սրտի խոռոչը, որը պարարտ հող է ներկայացնում թոքային հիւանդութիւնների զարգացման:

Բացի այդ, երկու սեռն էլ ենթարկւում է քթի սովորական արիւնհոսութեան, առաջ է գալիս մարսողութեան խանգարում, ախորժակի բացակայութիւն, ողնաշարի կորացում, սակաւարիւնութիւն, զլխացաւ, զլխապտոյտ և այլն:

Սովորողը օրուայ կէսը անց է կացնում նեղուածք, վատ հոգմահարուած սենեակներում, խեղդուելով օդի պակասութիւնից. և 12 տարեկան դպրոցականի վրայ ¹/₄ տարի տեղոյ հասարակ աշխատանքն անգամ, ասում է պրոֆ. Կրեպենիկը, յոգնածութեան նշաններ է դրոշմում, որովհետև շատ կարճատև դասամիջոցներով բնդհատուող բազմաժամ պարապմունքը կատարեալ ուժասպառութեան է տանում:

Միւս կողմից, այնպիսի անբարեյաջող պայմաններով հանդերձ, ինչպէս շարժողութեան բացակայութիւնը և ապականուած օդի ներշնչումն է, վատ դպրոցը ներկայացնում է ծանր զգացողութիւնների և ճնշող հոգեկան շարժումների մի վայր:

Իւրաքանչիւր դպրոցական անձնական փորձով իմանալիս կրկինի, թէ որքան յուզմունքներ, հոգս

և վրդովմունք է կրում մարդ դպրոցական կեանքում, որոնք բոլորովին թունաւորում են կեանքի ոսկէշրջանը:

Չճանրանանք քննութիւնների վրայ, դրանց վնասակարութեան մասին այլևս չեն վիճում. վերցնենք սովորական պարասովունքի ժամանակաշրջանը:

Ո՛ւմ բաղդաւոր օրը չի թունաւորուել դժուար դասի մտքով, ո՛ւմ չի պատահել զարթնել սիրտ ճմլող զգացմունքով, թէ այսօր «կրհարչնեն»:

Նախանշող միտն էլ չի դալիս, ախորժակը փակուած է, շտապ կուլ տալով մի բաժակ ամբակ թէյ, երեխան վաղ է տալիս զիմնազիւս և որքան մօտենում է դասի ժամը, այնքան ցաւազին է ճմլուած նրա սիրտը:

Դասը սկսուած է. ուսուցիչը բաց է անում մատեանը. դուրս կանչուած աշակերտի ձայնը այլայլուած է լուզմունքից, չիշողութիւնը դաւաճանում է, ըմբռնողութիւնը կորչում, ճակատին քրտինք է ցայտում, օտն ու ձեռք դողդողում . . .

Տարարադպարար այդ, կարելի է ասել, սովորական թռուցիկ պատկերները առանց ազդեցութեան՝ այն էլ լուրջ ազդեցութեան չեն մնում առողջութեան վրայ:

Այնպիսի հոգեկան շարժումներ, ինչպէս երկիւղը, հոգսը, վիշտը, խանգարելով արեան շրջանառութեան կանոնաւորութիւնը, աղբիւր են դառնում ծանր հիւանդութիւնների և անխուսափելիօրէն կարճում են նոյնիսկ կեանքը:

Ո՛չ, հիմնովին պէտք է փոխել մեր կեանքի

եղանակը, պէտք է լայնօրէն և լիովին օգտուել դէթ տարրական դպրոցական առողջապահութիւնից:

Թո՛ղ շաբաթական մի անգամ դռնէ խորհրդակցութիւններ սարքեն դասատուները ծնողների հետ, որպէսզի դպրոցը իսկական օգնութիւն ցոյց տայ ընտանիքին և ընդհակառակը. մեր մատաղ դրպրոցը պէտք է լայնածաւալ լուսաւորութեան խկական բուրաստանը դառնայ մեր վայրենի և անքաղաքակիրթ հասարակութեան մէջ. մեզ կործանում են կուսակցական կրքերը և անձնական շահերը:

2.

Չափազանց անբարեյաջող ազդեցութիւն են դործում ազգաբնակութեան առողջութեան վրայ դործարանա-ձուլարանային բանւորութեան կեանքի և աշխատանքի պայմանները, բանւորութեան, որի թիւը արագօրէն աճում է:

Ձեռնարկուների ի՞նչ հոգսն է խեղճ բանւորի առողջութիւնը, մինչև իսկ նրա կեանքը:

Աշխատանքի առաջարկութիւնը զգալի չափով գերազանցում է սպառողութիւնը և դործատուները օգտուած են իրանց դրութեան շահաւէտութիւնից, իւրացնելով այն հայեացքը, թէ բանւորը կենդանի մէքենայ է, որը վերանորոգութիւն չի պահանջում և արհեստականից շատ աւելի էժամ է:

Կուպիտ, ետական և անզգայ վերաբերմունքը դէպի բանւորի շահերը, որը բնորոշում է ձեռնար-

կողին, թափանցում է նաև տեխնիկայի մէջ, արդիւնքի էփանացման և կատարելագործման հոգսերը մոռացնել են տալիս նրան բանւորի կեանքի և առողջութեան պայմանների հոգսը:

Սանիտարական բժիշկների հաշւետու թիւնը — ոչ թէ գաւառական յետ ընկած մի ղեմստօյնի, այլ Պետերբուրգի ղեմստօյնի բժիշկներինը — այսպիսի փաստեր է, օրինակ, երևան հանում:

Յարսկօյէ Սելօ գաւառի կրային մի գործարանի հարիւր բանւոր խոնուած են սարսափելի նեղուածք, հոտած, կեղտոտ և խաւար չարկասեներակում, որտեղ ոչ մի տախտ, ոչ մի օդափոխութիւն չկայ:

Սհա մի ուրիշ սարսափելի օրինակ գրաթուղթի գործարանի իրականութիւնից:

Բազմատեսակ թուղթ պատրաստելու նիւթ են կազմում ամենակեղտոտ իրերը, ինչպիսին միայն կարելի է երևակայել՝ աղտահորերից և արտաքնոյններից հանած հին փալասները, թորթախաւորների, տիֆաւորների և վարակիչ հիւանդների անպէտք և զզուելիութեան չափ կեղտոտուած սպիտակեղէնը, պանդոկների ապականուած թրղթերի կտորտանքը, հիւանդանոցների հին թղթերը:

Այդ բոլոր հնոտիները Պետերբուրգից կառքերով տանում են գործարան, որտեղ տասնեակ ձեռքեր նախապէս չոկում են փոշոտ մթնոլորդում:

Տեսակների բաժանելուց յետոյ զցում են մեքենայի մէջ, որտեղ այդ նիւթը չոր դրութեամբ

կտրատուում է, մանրացում և մաղում. արտադրութեան այդ երկու մոմենտին ուղեկցում է ահապին քանակութեամբ բարձրացող փոշին:

Սնտարակուսելի է, որ բանւորների թորթախտով հիւանդանալու չանախակի դէպքերն և վարակիչ հիւանդութիւնների բոլորովին անսպասելի զարգացումը այդպիսի գործարանների շրջակայքում անմիջական հետեանք է արտադրութեան սանիտարական վատ պարագաների, նախազգուշացուցիչ գործիքների անխնամ պահպանման:

Բացի այդ, բանւորները հնարաւորութիւն չունեն իրանց պահպանելու վնասակար և վտանգաւոր փոշուց, որովհետև գործարանները չունեն ոչ լուացարաններ, ոչ եկող բանւորների համար շորեր հանելու սենեակներ, ոչ խալաթներ, որոնք հազած աշխատել կարողանային:

Նովորոգոժ գաւառի ատաղձասղոցարաններում բանւորները ոչ միայն խիտ առ խիտ են քնում, այլև շուռ գալու հնար չի լինում, և ո՞վ ինչպէս պառկեց, այնպէս էլ պէտք է պառկած մնայ:

Տորֆի հանքերում բանւորները ստիպուած են ամբողջ ժամանակ մինչև դօտկատեղը նեխուած և զզուելի միաղմներով լցուած ջրի ու տղմի մէջ աշխատել: Աշխատանքը սկսում է առաւօտեան ժամի երեքին և վերջանում է երեկոյեան իննին, հանգստութեան և նաշի համար տրւում է մի ժամ:

Ճահնային տեղով բռնուած բանւորը սարսափելի տպաւորութիւն է գործում:

Նրան տանջում է ծարաւը, սարսուռն ու տապը. մարմինը ամբողջովին ցաւում է և ձեռները կոտրատուում. նրանք ստիպւած են օրական մի քանի հարիւր պուդ հեղուկանման ախղմ փոխադրել:

Այդ խեղճ բանւորները բնակուում են հէնց այդտեղ, ճանճի վրայ կառուցուած խաւար խուցերում, քնում են յատակի վրայ, փտած տախտակների վրայ, որոնց ճեղքուածքներից հեղուկ ցելս է թափանցում:

Ո՛չ մի բժշկական հսկողութիւն չկայ, և որովհետև բանւորները քնում են կողք-կողքի, ուստի շատ յանախ է պատահում առողջներին հիւանդների հետ քնել և ամառուայ վերջը այլևս ո՛չ մի առողջ չի մնում:

Բանւորների խմած ջուրը, մինչև իսկ եռացրած ձեւով, զրուելի է, նրանով պատրաստած թէյը նեխուած և գարշելի համ է տալիս. բազանիքներ չկան և ամառուայ վերջերին բանւորների ամբողջ մարմինը խոցերով և կեղերով է ծածկուած լինում:

Դրանից ո՛չ պակաս, եթէ ոչ աւելի ծանր են շաքարագործարանների աշխատանքի պայմանները. մի քանի բաժանմունքների տաքութեան բարձրագոյն աստիճանը հասնում է մինչև + 55 R., օդը չազեցած է լինում այլևայլ թունաւոր գոլորշիներով, օրինակ՝ ծծմբաջրածնով:

Ընդհանրապէս կարելի է ասել, որ միլիոնաւոր բանւորների կեանքն ու աշխատանքը ամբողջովին մի մարտիրոսադրութիւն է ներկայացնում.

միայն առողջութիւնը չէ, որ տուժում է. կեանքն էլ է խորտակուում ... Բազւի բանւորների մասին մանրամասն խօսուած է իմ «Ո՛վ է յանցաւոր» գրքոյլի մէջ:

Զարմանալու տեղիք է տալիս ո՛չ թէ այն հանգամանքը, թէ արդիւնագործական աշխատանքը հիւանդութիւններ է առաջացնում, փոքրացնում է հասակը և կրծքի խոռոչը, կարծում կեանքը, յանախ պայմանաւորում է մահը — այլ մարդկային դիմացկունութեան և յարմարելու բնդունակութեան ոչժը, որի շնորհիւ մարդիկ, վերոյիշեալ պայմաններում անգամ ապրելով, միառժամանակ պահպանում են իրանց կեանքն և աշխատանքի բնդունակութիւնը:

Եթէ դրան աւելացնենք նաև այն, որ բանւորները, զտնուելով նմանօրինակ պայմաններում, դուրկ են բժշկական օգնութիւնից, վերջնականապէս կրպարգուի միլիոնաւոր մարդկանց կեանքի և առողջութեան կատարեալ անապահովութիւնը, հասկանալի կրդառնայ բանւորական այդ մարտիրոսագրութիւնը:

Մրանից հինգ տարի առաջ Պետերբուրգի նահանգում քննուած 65 արդիւնագործական հիմնարկութիւններից տասներկուսը միայն ունէին բժիշկներ, ֆելդշերներ և հիւանդանոցներ:

Մոսկուայի նահանգում զաւառական մի բրժիշկ 32 գործարանի վերահսկիչ էր. 40 շաքարագործարան չէն հրաւիրում նոյնիսկ տարէնը մի անգամ եկող բժշկին և բաւականանում են լոկ

Ֆելդերի հասցրած օգնութեամբ. Վարչաւայի ոչ մի գործարան չունի ոչ մշտական բժիշկ, ոչ ֆելդեր և ոչ հիւանդանոց:

Բանւորների համար բժշկական օգնութիւնը դուրսիւն ունի միայն թղթի վրայ և հանդուրժելի է իբրև անխուսափելի չարիք. դրա հետևանքը այն է լինում, որ գործարանային բնակչութիւնը մեռնում է 40:1000 համեմատութեամբ, մինչդեռ քաղաքայինը, օրինակ Վարչաւայում՝ 18:1000: Եթէ այդպիսի պատկեր է ներկայացնում գործը մեծ քաղաքներում և մայրաքաղաքներում, որտեղ յատուկ գործարանային հսկողութիւն է սահմանւած, դժուար չէ երևակայել, թէ ի՞նչ է կատարւում ծայրագաւառներում և առհասարակ այն տեղերում, որտեղ ոչ մի հսկողութիւն չկայ:

Է.

Գործարանա-ծուլարանային բանւորութեան հասցուելիք բժշկական օգնութեան անապահովութիւնը բացառութիւն չի կազմում աղքատակութեան ամբողջ մասսայի նկատմամբ, որը էսպէս նոյն իսկ աւելի է անօղնական:

Դոկտոր Հերցենշտէյնի ասելով, կուլտուրական տասը պետութիւնների մէջ բժիշկների թուի տեսակէտից Ռուսաստանը վերջին տեղն է բռնում. այդ կողմից Անգլիային հասնելու համար Ռուսաստանը պէտք է 50.250 բժիշկ ևս ունենայ:

Բայի այդ, բժիշկների քանակը Ռուսաստա-

նում շատ թերի է տարբաժանուած, չափազանց անհամաչափ:

Բժիշկների 50% ապրում է մայրաքաղաքներում և նահանգական քաղաքներում. դաւառական քաղաքներում՝ 25% և 10—15% միայն բնկնում է գիւղերին:

1900 թուականի վիճակագրութեամբ բոլոր 13.000 բժիշկներից մէկը բնկնում է 30.000 բնակչի 1.800 քառակուսի վերստի վրայ, և դա զեմստիօ ունեցող նահանգներում. մնացած նահանգներում այդ թուերը բարձրանում են հարիւր հազար բնակչի և 9.000 քառ. վերստի:

Այս տարի Մոսկւայում Պիրոգովի չիշատակին դումարուած համաժողովում շատ խօսուեց նաև մեր սանիտարական կազմակերպութեան թերութիւնների մասին, սակայն շատ պակասաւոր, շատ անորոշ:

Ուտելեղէնի և խմիչքների առևտրի վերաբերեալ տնօրինութիւնը արգելում է այդ տեսակ ապրանքների փչացած և առհասարակ առողջութեան վնասակար ձևով ծախելը, պատժի է ենթարկում պատշաճ չտակութեան և մաքրութեան բացակայութեան դէպքում. մթերքների կեղծման և ֆալսիֆիկացիայի վերաբերմամբ Բժշկական Կանոնադրութեան մէջ բնդհանուր դրութիւններ չկան. մթերքների կեղծումն ու ֆալսիֆիկացիան հալածւում է լոկ իբրև խաբեբայութիւն, թերակշռութիւն, այն էլ դատական հիմնարկութիւնները պահանջում են, որ տուժող լինի:

Արդեղուած է կիսաեփ հացի վաճառումը, բայց ոչ մի խօսք չկայ նեխած, փտած և փշացած ալիւրից պատրաստած հացի մասին. բացի այդ, չի որոշուած, թէ ո՞ր հացը պէտք է հում համարել:

Սանիտարական օրէնսդրութիւնը չափազանց մեղմ և ներողամիտ է վերաբերում օրինազանցութիւններին և յանցանքներին, այնպէս որ պատրժւածները բաւականաչափ խրատական դաս և վրատահելի նախազգուշացում չեն ստանում:

Սանիտարական օրինազանցութիւնների համար նշանակուած տուգանքը երբեմն, օրինակ, այնքան աննշան է, որ դրա վճարելը չաճախ աւելի հեշտ է, քան օրինազանցութիւնները վերացնել:

Եթէ ի նկատի առնենք, որ սանիտարական յանցագործութիւնը միայն սղիտութիւնից չէ առաջ գալիս, այլ երբեմն, դուցէ և յանախ, զիտակցօրէն, շահախնդրական հաշիւներից, և վտանգ է սպառնում ազգաբնակութեան մի ամբողջ խմբի առողջութեան, հասկանալի կրլինի, որ այդպիսի պատիժները չի կարելի բաւարար համարել:

Ընդհանրապէս Կանոնադրութեան այդպիսի որոշումները մեծաւ մասամբ վաղուց են հրատարակուած և շատ հնացել են:

Սանիտարական բազմատեսակ թերութիւններով առատ այդ հողի վրայ ահա, կեանքի և առողջութեան, կարելի է ասել, կատարեալ անպահովութեան մէջ, փարթամ և կենսունակ ծաղկի նրման աճում են ամեն տեսակ վարակիչ ախտեր,

հիւանդութիւններ, նրանց հետ էլ մահացութիւն, որոնց մասին անցողակի կերպով չիշել ենք վերև:

Եւրոպայում մահացութեան կողմից Ռուսաստանին է պատկանում առաջնութեան տխուր դափնին:

25 տարուայ տեղեկութիւնների համաձայն, Ռուսաստանում իւրաքանչիւր 1.000 հոգուն դալիս է միջին թւով 35 մեռնող, մինչդեռ Անգլիայում՝ 19, Փրանսիայում՝ 22, Գերմանիայում՝ 24:

Կեանքի միջին տևողականութիւնը Ռուսաստանում հասնում է 29 տարուայ, այն ինչ Անգլիայում՝ 45 տարուայ, Փրանսիայում՝ 43, Շվեդիայում՝ 50 տարուայ:

Սարսափելի չափերի է հասնում մեղանում երեխաների մահացութիւնը՝ Ռուսաստանում մինչև հինգ տարեկան հասակը մեռնող երեխաները կազմում են բոլոր մեռնողների 57⁰/₁₀, Շվեյցարիայում՝ 33⁰/₁₀, Փրանսիայում՝ միայն 28⁰/₁₀:

Եւրոպական Ռուսաստանի 50 նահանգներում 1.000 նորածիններից մինչև մի տարեկան հասակը միջին հաշուով 275 հոգի է մեռնում, իսկ մի քանի նահանգներում ծնուածների կէսից աւելին մեռնում է մի տարին չլրացրած:

Եւրոպական Ռուսաստանում հազար ծնուածներից երկրորդ տարում մեռնում է 101 հոգի, իսկ Շվեյցարիայում՝ 31, Փրանսիայում՝ 49:

Կան նահանգներ, որտեղ ծնուածների կէսը, նոյնիսկ կէսից էլ աւելին մեռնում է հինգ տարին չլրացրած:

Մեծամասն ղէպքերում մահացութեան անմիջական պատճառը հանդիսանում են կարուկ սասմորսա-աղիքային կատարներ (ամառնային փորուծութիւն) շերեխաների համար և կարուկ-վարակիչ հիւանդութիւններ բոլոր հասակների համար:

Բացի բուժէշից, զիֆտերիտից և փորահարիւնքից (брюшной тифъ), մեռնում են նաև բերովի վարակիչ հիւանդութիւններից, օրինակ՝ խոլերայից:

Աւելի խոշոր թուերի է հասնում հիւանդացումը. դրա վիճակադրութիւնը տարաբաղդաբար շատ անկատար է. առանձնապէս պակասաւոր են պաշտօնական տեղեկութիւնները:

Ռուսաստանը — դրանով 50 ներքին նահանգները հասկանալով — դոկտ. Էկկի հաշուով տարեկան իւրաքանչիւր հազար մեռնողից տասն հինգ հոգի բոլորովին ի զուր է կորցնում, չմեռնարկելով զիտութեան ցոյց տուած նախաղզուշական միջոցները, որոնց օգուտը հաստատուած է բազմաթիւ քաղաքների և ամբողջ երկիրների փորձով:

Բժշկական օգնութեան զիմօղների ¹⁾ից աւելին թոքախտով և մարեարիայով բռնուածներն են եղել, այսինքն այնպիսի հիւանդութիւններով, որոնք կարելի է վերացնել բժշկա-սանիտարական միջոցներով և ազգաբնակչութեան տնտեսական ու կրթական մակերեւոյթը բարձրացնելով:

Ը.

Կարուկ-վարակիչ հիւանդութիւններից էլ աւելի սարսափելի են մեր երկրի քրոնիքական հիւանդութիւնները, ինչպէս օրինակ՝ թոքախտը և սիֆիլիսը, որոնք ահազին տեղ են բռնում հիւանդացման և մահացութեան պատճառների մէջ:

Փաստերը հաստատում են, որ Ռուսաստանի զիւղական մասում թոքախտ-բարակացաւը աւելի է զարգացած, քան Եւրոպայի երկրագործական շրջաններում. եթէ քիչ խորը թափանցենք մեր զիւղական բնակչութեան կեանքի պայմանների մէջ, դժուար չի լինի չիշեալ փաստերին բացատրութիւն տալ:

Թերակերութիւնը, մշտական զրկանքները, որոնցով շաղկապուած է զիւղացու կեանքը, շատ պարզ կերպով պայմանաւորում են նրա հակումը դէպի ամենատեսակ հիւանդութիւնները:

Այդ դործօններին միանում է նաև զրսի աշխտանքը, որը ուժասպառ աշխատանքին քաղաք է մղում զօրձ վնտրելու, որտեղ, քաղաքային կեանքի ո՛չ այնքան բարեյաշող պայմանների շնորհիւ, զոհ է գնում թոքախտին:

Բաղաքում թոքախտ ստանալով և տեսնելով, որ այլևս չի կարողանալու ընտանիքի համար փող աշխատել, զիւղացին տուն է շտապում, որպէսզի իւրայինների շրջանում մեռնի:

Ծառայութեան մէջ լրջօրէն հիւանդացած

զինւորը բժիշկների խորհրդով դարձեալ տուն, զիւր է ուղարկուած կազմուելու:

Եւ քաղաքից վերադարձած աշխատաւորն ու կազմուելու ուղարկուած զինւորը վարակիչ հիւանդութիւնների բուժն են դառնում զիւրական շրջանում:

Դրանց դերը վարակիչ հիւանդութիւնների տարածման մէջ իր իսկական գոյնով կրպակերանայ — ասում է Կազանի պրոֆ. Կապուստինը — եթէ ի նկատի առնենք, որ միմիայն Պետերբուրգն ու Մոսկւան տարեկան տասնեակ հազարաւոր թոքախտաւորներ են տալիս:

Ռուսաստանը Արեւմուտքից անցնում է նոյնպէս դործարանա-ծուլարանային դասակարգի մէջ այդ ախտի ծաւալման աստիճանով, որը, ի հարկէ, դարձեալ բաւարար բացառութիւն է գտնում մեր բանւորների կեանքի անտանելի պայմաններով:

Ձեռնափոյսական և սանիտարական բժիշկները, որոնք անմիջական չարաբերութեան մէջ են բանւորի առողջութեան հետ, լիշատակում են, թէ բանւորութեան ծաղիկը թոքախտից է ոչնչանում:

Անկարելի է լոկ սառնարիւն հանդիսատես լինել, ասում է դոկտ. Սկարիչևսկին, տեսնելով, թէ ինչպէս հսկայական չափով հիւանդանում և մեռնում է ազգաբնակչութեան աղը, նրա անտեսական բարեկեցութեան պատուանդանը,

Այն ժամանակ, երբ Անդլիայում, Գերմանիայում և Միացեալ Նահանգներում թոքախտից մեռնողների թիւը տարէց տարի նուազում է ապշե-

ցուցիչ կանոնաւորութեամբ և դարմանալի մշտականութեամբ — շնորհիւ այդ ախտի դէմ մղւող կռուի համար ձեռնարկուած միջոցների — Ռուսաստանում, դոկտ. Սկվորցովի ասելով, այդ ախտը արագաքայլ առաջ է ընթանում:

Մեղանում տարեկան մինչև հազար հոգի է մեռնում թոքախտից, իսկ ապրող թոքախտաւորների թիւը պէտք է միլիոններով հաշուել (2—2½ միլիոն, այսինքն՝ Եւրոպայի թոքախտաւորների մի երրորդ մասը):

Միևնույն ժամանակ եթէ աչքի առաջ ունենանք, իրաւացի կերպով նկատում է յայտնի բժիշկ Բիւմենտալը, որ թոքախտը հարուածում է ազգաբնակչութեան ամենից աւելի աշխատաւոր մասը, այն էլ նրա աշխատանքի ամենարնդունակ ժամանակաշրջանում, տեղում է ամիսներ և տարիներ, այն ժամանակ կարելի կլինի պատկերացնել թէ, բացի վշտից և բարոյական տանջանքներից, թոքախտը որքան նիւթական վնաս, քայքայում և աղքատութիւն է առաջ բերում:

Նամածայն զիտութեան վերջին ցուցմունքների — որոնք փայլուն կերպով հաստատուած են Եւրոպայի և Ամերիկայի փորձերով, ուր թոքախտը, ինչպէս չիշեցինք, սխտեմատիքաբար թուլանում է — սարսափելի ախտը բուժելի է, այն էլ այնպիսի հասարակ միջոցներով, ինչպէս մաքուր օդն է, առատ սնունդը և կատարեալ հանգստութիւնը, որոնք կարող են հիւանդները ձեռք բերել ոչ թէ հիւանդանոցներում, այլ յատուկ, փակ հիմնարկու-

Թիւններում, այսպէս կոչուած սանատորիաներում՝ կառուցուած քաղաքից դուրս, սարերի, անտառների և դաշտերի մաքուր, չապականուած մթնոլորտում:

Փորձը ցոյց է տալիս, որ սանատորիաներում առողջանում են հիւանդների 50%—70%, ընդ որում, ասում է Թորախտագէտ զոկտ. Բլիւմենտալը, բուժման արդիւնքը սանատորիաներում անկախ է մնում կլիմայից, տաքութեան աստիճանից, երկայնութիւնից և լայնութիւնից:

Տարաբաղաբար, դարձեալ պէտք է ասել, որ մեղանում սանատորիաներ զոյութիւն ունեն միայն Եալաաչում, Մոսկաւում, Կիւում, Վարչաւաւում, Խալիլաւում (Ֆինլանդիա) և ուրիշ մի քանի քաղաքներում, սակայն այդ բոլորը ներկայացնում է մի կաթիլ ջուր բաւարարութիւն չստացած կարիքների ծովում. սանատորիաներ են հարկաւոր երկրի բոլոր շրջաններում:

Թորախտի դէմ կռիւ մղելու և սանատորիա հիմնելու մէջ միայն բժիշկները չեն, որ պիտի շահադրուած լինեն. ժամանակ է հասկանալու, որ Թորախտը ո՛չ միայն հիւանդութիւն է, այլ և սոցիալական չարիք, որը պահանջում է ընդդիմադրութիւն պետական և հասարակական զանազան տարրերի կողմից, ինչպէս «Կարմիր Խաչը», ապահովագրական հիմնարկութիւնները, փոխադարձ օգնութեան կասսաները, քաղաքային վարչութիւնները, իշխանութիւնը, բարեգործական ընկերութիւնները և այլն:

Թորախտի, ինչպէս և առհասարակ հիւանդութեան և մահացութեան դէմ մղուած կռիւր պէտք է դուրս բերուած լինի հասարակական կեանքի լայն ասպարէզի վրայ:

Սիֆիլիս ...

Միայն պաշտօնական տեղեկութիւնների համաձայն դրանով բռնուած է պետութեան ամբողջ ազգաբնակչութեան մի տոկոսը, սակայն իրապէս սիֆիլիսոտների թիւը երեք-չորս անգամ աւելի է երևի:

Պաշտօնական տեղեկութեանց մէջ են մտնում բժշկական օգնութեան զիմոդները միայն, հետևապէս հիւանդների փոքրամասնութիւնը. առհասարակ մեր պաշտօնական վիճակագրութիւնը շատ է կալում. և այնպիսի հարցում, ինչպէս սիֆիլիսի տարածումը, նրա ցուցմունքները ամենից քիչ են զնահատելի և վստահելի:

Շնորհիւ ադիտութեան, անմաքրութեան, նախազուշական միջոցների մասին բաւականաչափ հասկացողութիւն չլինելուն *), վարակուելու հնարաւորութիւնը սպառնում է մեծամասնութեան, և իրօք այդ հիւանդութիւնը հսկայական բոցի ձևով պատում է ամբողջ երկիրը, տարածւում է զարմանալի արագութեամբ, այն էլ ահազին դերակշուութեամբ ո՛չ սեռական նանապարհով:

*) Պրոֆ. Մեչնիկովը խորհուրդ է տալիս կասկածելի կնոջ հետ յարաբերութիւն ունենալուց առաջ և յետոյ կալամելնայեայ պոմադա զործ ածել:

Սիֆիլիսագէտների 1897 թուականի համա-
ժողովի տեղեկութիւնների համաձայն, Ռուսաստա-
նում ոչ սեռական ճանապարհով սիֆիլիսով վա-
րակուածների թիւը կազմում է 80—90%:

Շնորհիւ մեր անկուլտուր պայմանների, ոչ ոք
չի ապահովուած ոչ սեռական ճանապարհով սիֆի-
լիս ստանալուց:

Հարստութիւնը, հասարակական բարձր դիր-
քը, ճոխ բնակարանը — որտեղ, ըստ երևոյթին,
այդ հիւանդութիւնը մուտք չունի — անբաւա-
րար երաշխիք են. նա հեշտութեամբ թափանցում
է ամենուրեք:

Սիֆիլիսի դէմ ուղղուած կռուին արգելք է
հանդիսանում ի միջի այլոց նաև նրա մասին տի-
րող հին հասկացողութիւնը, թէ դա արատաւոր
մի հիւանդութիւն է. ժամանակ է արդէն, որ այդ
հիւանդութեան ճանաչողութիւնը անհամեստու-
թիւն չհամարուի:

Ակնյայտնի է, որ սիֆիլիսը, իր ծաւալման
արդի պայմաններում աւելի պախարակելի չէ, քան
տիֆը, թոքախտը, դողերեցքը (մալեարիան):

Սիֆիլիսի դէմ մղուած կռուի հարցը, ինչպէս
և սանիտարական հարցերի մեծամասնութիւնը,
պէտք է հասարակական կեանքի լայն ասպարէզը
հանուած լինի:

Սիֆիլիսը լոկ հիւանդութիւն չէ, այլ բնդհա-
նուր աղէտ, սոցիալական չարիք, որը միահամուռ
կռիւ է պահանջում, եթէ ոչ ալտրուիզմի և հա-

սարակականութեան սկզբունքների տեսակէտից,
դէթ ինքնապահպանութեան պարզ զգացմունքից:

Սիֆիլիսի տարածման զորաւոր գործօններից
մէկն էլ ազիտութիւնն է, որի դէմ միմիայն բժիշկ-
ները անզոր են, անզոր են մենակ բժիշկները նաև
պոռնկութեան՝ սիֆիլիսի տարածման այդ կարևոր
գործօնի դէմ:

Շատ անգամ ենք յիշատակել մեր զբոյջկնե-
րում հռչակաւոր պրոֆ. հանգուցեալ Տարնովսկու
խօսքերը. դարձեալ ենք կրկնում. «վերացրէ՛ք պրո-
լետարիատը, ցրեցէ՛ք զօրքը, կրթութիւնը հնարա-
ւոր դարձրէ՛ք աւելի կարճ ժամանակամիջոցում,
հնարաւորութիւն տուէ՛ք բոլոր ցանկացողներին
ամուսնանալու, երաշխաւորէ՛ք նրանց ընտանեկան
կեանքի անդորրութիւնը, համոզեցէ՛ք բոլորին
բարոյական, ազնիւ կեանք վարելու, այնուամե-
նայնիւ պոռնկութիւնը զոյութիւն կ'ունենայ»:

Իդէալական պայմանները, որոնց ժամանակ
ևս անհնար է համարում պրոֆ. Տարնովսկին
պոռնկութիւնը արմատախիլ անել, առայժմ դեռ
անիրադործելի են. բայց այդ չարիքի դէմ չաշո-
ղակ կռիւը հնարաւոր է պակաս իդէալական, սա-
կայն աւելի իրադործելի պայմաններում:

Նոզ չէ, թէ այդ կռիւը չի վերացնի պոռնկու-
թիւնը, բաւական է, եթէ կրճատի և թուլացնի:

Սենատոր Կոնիի տեղեկութիւնների համաձայն,
50%-ից աւելի անառակութեան ճանապարհն են
ընկնում կեանքի դանազան անբարեյաշող հանգա-
մանքների շնորհիւ. 12% միայն ծնողներ ունեն,

մնացածները զեռ վաղ երեխայութիւնից զրկուած են եղել ծնողներից և իրանց արհեստին են նուիրւել ծանր կարիքի ու բարոյապէս ապականիչ պայմանների ազդեցութեամբ. այդ արհեստով պարապողներից միայն 15% զրազէտ է եղել:

Այդպէս ուրեմն, կարիքը, մենակութիւնը, սղիտութիւնը — անա պոռնկութեան զլխաւոր գործօնները, որոնք նախորոշում են զրա զէմ ուղղուած կռուի միջոցները. նիւթական օգնութիւն, կրթութիւն, խնամատարութիւն — անա թէ ինչի կարիք ունի անառակութեան ապագայ զոհերի հսկայական տոկոսը:

Այդ մի կողմից. միւս կողմից պէտք է հասարակութեան դիտակցութիւնից արմատախիլ անել այն այլանդակ նախապաշարումը, թէ ժուժկալութիւնը ունէ մէկին կարող է վնասել, իսկ անառակութիւնը օգտակար է և պէտքական. ներողամիտ, մինչև իսկ անտարբեր հայեացքը տղամարդկանց ցամուսնական անառակութեան մասին պէտք է ընդմիշտ դատապարտուած և խարանուած լինի: Պէտք է կռիւ մղել զրականութեան և գեղարուեստի մէջ այնպէս հաստատ բուն զրած պոռնկալութեան զէմ. անհրաժեշտ է դաստիարակչական համապատասխան ներգործութիւն անել զպրօցական երիասարգութեան վրայ:

Թ.

Թոքախտի և սիֆիլիսի հետ, հիւանդացման և մահացութեան զօրաւոր գործօն պէտք է համարել նաև արբեցողութիւնը՝ միաժամանակ թէ սոցիալական և թէ մարմնական այդ ախտը:

Արբեցողութիւնը՝ ինքն արզէն մի հիւանդութիւն լինելով, հողեկան հիւանդութիւնների 35%-ի հիմքն է դառնում, հակում է զէպի թոքախտը և ուրիշ բազմաթիւ հիւանդութիւններ:

Իսկա. Իրիզորևի զիտոզութիւնների համաձայն, բարակացաւ ունեցող 980 հիւանդներից 593 հոգի, այսինքն 60% անցեալում արբեցող են եղել. 638 թոքախտաւոր տղամարդկանցից 508 հոգի կամ 79% արբեցող է եղել, իսկ 140 կանանցից՝ 85 հոգի կամ 24%:

Օրինակ ալկոհոլիկների 50% մեռնում է այնպիսի հիւանդութիւնից, ինչպիսին է թոքերի բորբոքումը, որից սովորական մեռնողների թիւը ընդհանուրի 10%-ից չի անցնում. խոլերայի ժամանակ արբեցողները չորս անգամ աւելի են մեռնում, քան ժուժկալները:

Ինքնասպանութիւնների զրեթէ 50% արբեցողութիւնից է առաջանում. իսկ ընդհանրապէս արբեցողութիւնից մեռնողների թիւը Ռուսաստանում հինգ հազարից պակաս չէ:

Եթէ թոքախտն ու սիֆիլիսը մինչև այժմ զիմազրաւման քիչ թէ շատ լուրջ միջոցներ չեն

առաջ բերել, չի կարելի նոյնը ասել արբեցողութեան մասին:

Վերջինիս դէմ եռանդուն կռիւ է մղում հասարակութիւնը, ըստ երևոյթին նաև պետութիւնը. պետութիւնը հրապարակ հանեց զրա դէմ այնպիսի մի զօրեղ զէնք, ինչպիսին օղու մենավաճառն է՝ ժողովրդական ողջախօսութեան հողաբարձութեան հետ միասին:

Չծանրանանք այստեղ հանրածանօթ այն իրողութեան վրայ, որ կառավարութեան Րեֆորմը թող զուրս եկաւ ալկոհոլի զործածութիւնը ոչնչացնելու մէջ. նոյնիսկ չպակասեցրեց, այլ զուրս բերեց փողոց, ներս տարաւ ընտանիքի մէջ և զոյացրեց մենավաճառի ոչ յօգուտ ժողովրդին զործադրող եկամուտ. ժողովուրդը աւելի ևս աղքատանում է և տուժում. այս էլ մեզ կռիւ արբեցողութեան դէմ, բիւրոկրատական կռիւ ...

Ռուսաստանի 1900 թուականի եկամուտը խմիչքներից և զրա հարկերից կազմում է 316¹/₂ միլիոն ռուբլի — զա ռուսական բիւջէի եկամտային զլխաւոր աղբիւրն է:

Խմում է թէ՛ հարուստը և թէ՛ աղքատը:

Հասարակական առողջապահութեան շահերէ տեսակէտից մեզ կարևոր է իմանալ, թէ արդի հասարակութեան երկու դասակարգերից ո՞րի մէջ է աւելի զարգացած ալկոհոլիզմը՝ ունեւորների, թէ՞ չունեւորների. մեզ կարևոր է իմանալ զրանցից իւրաքանչիւրի սոցիալ-տնտեսական դրութիւնը և զրա հետեանքները:

Ունեւոր դասակարգերի մէջ ալկոհոլիզմը տարածւում է շնորհիւ ապահով կացութեան, աշխատելու կարիքի բացակայութեան և չափեցած պարապութեան:

Ընդունակութեան և աշխատանքի հմտութեան կորուստը զրկում է մարդուն նաև այն հանուշքներից, որոնք տալիս է աշխատանքը. սակայն հանուշքի ծարաւը այնուամենայնիւ մնում է:

Սաստիկ ցանկութիւն է մնում նաև մի կերպ ժամանակը սպանելու, մի բանի մասին մտածելու և հողալու:

Մի խօսքով մշտական անհրաժեշտութիւն է մնում ունէ՛ զործունէութեան գոնէ իլիւզիան (մտաւոր պատրանքը) ստեղծելու, որովհետև բացարձակ անգործութեան դրութիւն զգալը հակառակ է մարդկային բնութեան՝ շնորհիւ նրա ֆիզիքական և ֆիզիոլոգիական չատկութիւնների:

Նէնց այդ հողի վրայ է ահա զարգանում ունեւոր դասակարգի մէջ սաստիկ ցանկութիւն այլևայլ ստորակարգ հանուշքների, որոնց մէջ առաջնակարգ տեղ է բռնում նաև ալկոհոլիզմը:

Իսկ խեղճ աղքատը, բանւորը չի կարող երկար-բարակ մտածել ալկոհոլիզմի հետեանքների մասին. նա մրսում է — ալկոհոլը նրան տաքացրեց, քաղցած է — ալկոհոլը չափեցման զգացմունքը զարթեցրեց նրա մէջ. էլ ի՞նչ է պէտք նրան:

Նա ծանծրոյթ է զգում, տաղակութիւն, նրա սիրտը ճմլւում է իր գրութեան անելանելիութեան զգացմունքից — ալկոհոլը զուարճացնում է, ալ-

կոհճօրը ցրուծ է տաղակութիւնը, բարձրացնում է տրամադրութիւնը՝ և հրաշալի է. չէ՞ որ այդ է միայն պէտք չունեորին, պրօլետարին:

Իրիցուք թէ բանւորը երբեմն զգում էլ է, որ իրապէս ալկոհօրը չի տաքացնում, չի յագեցնում, չի կազդուրում. այդ կարեւոր չէ նրա համար. կարեւորն այն է, որ բանւորը անձնապէս ստանում է այդ բոլոր զգացողութիւնները:

Նա ստեղծում է ալկոհօլի բարերար ներգործութեան իրւղիան. նա հաւատում է վերջինիս և յամառութեամբ մնում է այդ ինքնախարէութեան մէջ, մինչև իսկ եթէ յետագայում դրա փոխարէն սոսկալի հատուցումն անգամ տալու լինի:

Եւ նա հատուցանում է, որովհետև բանւոր դասակարգի արդի դրութիւնը կենսական անհրաժեշտութիւն է դարձնում այդ խարէութիւնը:

Ահա թէ ինչ է ասում էնգելսը ալկոհօլիզմի մասին անղլիական բանւորներին վերաբերեալ իր հօշակաւոր հետադատութեան մէջ:

Ամենատեսակ պայմաններ, բաղձատեսակ հրապօլներ ուղղակի դրզում են բանւորին արբեցողութեան:

Օղին նրանց համար հանուր զրեթէ միակ ազբիւրն է հանղիսանում, և կեանքի բոլոր պայմանները կարծես դիտամբ են նպաստում այդ ազբիւրը ըստ կարելոյն մատչելի դարձնելու:

Յողնած-խոնչացած վերադառնում է բանւորը տուն. բնակարանը խոնաւ է, ցեխոտ, անյարմար, այն ինչ նրան զուարճութիւն է պէտք,

մի այնպիսի բան, որի համար արժեքնալիս լինէր աշխատել, որը տանելի դարձնէր վաղուայ ծանր օրուայ միտքը:

Թոյլ առողջութեամբ, մանաւանդ վատ մարսողութիւնից առաջացած նրա սովորական ճնշող և ծանր տրամադրութիւնը բոլորովին անտանելի է դառնում՝ շնորհիւ կեանքի շրջապատող պայմանների, գոյութեան անապահովութեան, շնորհիւ այլ և այլ պատահականութիւններից կախումն ունենալուն և այդ սոսկալի դրութիւնից դուրս գալու ուէ միջոց չգտնելուն:

Նրա տկար օրգանիզմը՝ աւելի ևս թուլացած ապականուած մթնոլորտից և վատ սնունդից, ստիպողական կարիք է զգում արտաքին գրգռման:

Հասարակական շրջանի կարիքին բանւորը բաւարարութիւն է տալիս պանդուկում, որովհետև չկայ ուրիշ մի վայր, որտեղ նա իր բարեկամներին հանդիպել կարողանար. ինչպէս չհրապուրուի ու չլսմի, ինչպէս դիմանայ խմիչքի գայթակղութեան:

Ընդհակառակը, այդպիսի պայմաններում բարոյական և ֆիզիքական անհրաժեշտութեամբ բանւորների մեծամասնութիւնը անձնատուր պիտի լինի արբեցողութեան:

Բանւորներին արբեցողութեան մղող զուտ ֆիզիքական ազղեցութիւններից զատ, ահագին նշանակութիւն ունի նաև ուրիշների օրինակը, թերի դաստիարակութիւնը, արբեցողութեան անձնատուր եղած ծնողների անմիջական ազղեցութիւնը, ծնողների, որոնք անձամբ են տալիս երե-

խաներին օղի, արբեցողութեան մէջ գէթ մի քանի ժամով կեանքի կարիքն ու վիշաբ մոռանալու հնարաւորութիւն գտնելու յոյսը:

Էնգելսի խօսքերից տեսնում ենք, որ պրոլետարին ալկոհոլիզմի գիրկն է գցում ո՛չ թէ զործի պակասութիւնը, այլ ընդհակառակը՝ չափից դուրս աշխատանքը, որը ոյժերի ամենազօրեղ լարումն է պահանջում, ուժասպառ է դարձնում և պառաւացնում:

Արդիւնազործական ներկայ կեանքը բանւորից պահանջում է նետրդային էներգիայի (եռանդ) և ֆիզիքական ոյժերի ամենօրեայ հսկայաչափ մըսխումն:

Սակայն չափազանց երկարատե բանւորական օրւայ շնորհիւ, բանւորի տրամադրութեան տակ մնացած հանգստութեան ժամանակը շատ անբաւարար է:

Իսկ աշխատանքի չնչին վարձատրութեան շնորհիւ աշխատաւոր դասակարգի շնունդի մասին աւելի լաւ է բոլորովին չխօսենք:

Բանւորը միշտ աւելի ոյժ է մտնում, քան ստանում է, ուստի և մշտապէս կարիք է զգում մի այնպիսի միջոցի, որը նրան անդադար կազդուրէր, և ահա ազահօրէն ձեռք է զարնում ալկոհոլին:

Յայտնի է բանւորի նիւթական զրութեան անկալունութիւնն ու անբաւարարութիւնը նոյնիսկ այն դէպքում, երբ նա որոշ բարեկեցութեան է հասել:

Բանւորը դիտէ, որ իրան ամեն վայրկեան կարող է փողոց շարակ աչս կամ այն պատահականութիւնը դրա մասին չիշեցնում է նրան կապիտալիստական կարգի բնորոշ և մշտական երեւոյթներէից մէկը. սոված աշխատազուրկների պահեստի բանակը:

Առաջ է գալիս կիզիչ կարիք գէթ ժամանակ առ ժամանակ ինքնամոռացութեան մէջ ընկղմելու, շրջապատի իրականութեան ճնշող տպաւորութիւններից հանգստանալու, վերջիններս մի կերպ քաղցրացնելու և յետագայ աննախանձելի դուլութեան համար հոգեկան ոյժերը թարմացնելու — և նա դինով է խեղդում իր վիշաբ:

ժ.

Մենք պարզեցինք, որ հէնց սոցիալ-տնտեսական մոմենտներն են յատկապէս պայմանաւորում ոգելից խմիչքների լայնածաւալ տարածուած այն կարիքը, որով միայն կարելի է բացատրել նրա հսկայական սպառողութիւնը:

Բայց, ինչպէս յայտնի է, կարիքը պահանջ է ծնում, իսկ պահանջն էլ՝ առաջարկութիւն. զրանով — ասում է իրաւացիօրէն դոկտոր Գրանովսկին Պիրոգովի չիշատակին Մոսկւայում գումարւած համաժողովում — տնտեսադիտութեան օրէնքը հող է գտնում նաև ալկոհոլական հարցի մէջ:

Եւ ազգաբնակչական մասսայի դէպի ոգելից խմիչքները ցոյց տուած լայն պահանջը չենարան է գտնում ալկոհոլիզմի մի ուրիշ չափազանց կարեւոր

պատճառական գործօնի՝ ալկոհոլական արտադրութեան դրած ահագին դրամազլխի մէջ:

Գինեգործութեան, գարեջրագործութեան, պանդոկային գործերի համար յատկացած գումարը հսկայական է: Եւ իր բնութեամբ արդէն այդ դրամազլուխը շահագրգռուած է ալկոհոլիզմի մասսայական տարածման մէջ:

Եթէ ալկոհոլի մասսայական սպառումը չընդարձակուի, այսինքն՝ եթէ ալկոհոլական արդիւնագործութեան բերքերի պահանջը չմեծանայ, նրա վրայ գործադրուած դրամազլուխը կապիտալիստական համախմբման ընդհանուր օրէնքով անխուսափելիօրէն մահուան է դատապարտուած:

Ահա թէ ինչու ալկոհոլական արտադրութեան վրայ գործադրուած խոշոր դրամազլուխը, ալկոհոլիզմի սոցիալական ուրիշ պատճառների կարգը պէտք է դասել, իբրև անկախ, ինքնազոհացուցիչ մի գործօն:

Եւ այդ դրամազլուխը արդի հասարակութեան ամենահոգր կազմակերպութեան՝ պետութեան ձեռին կարող է ծառայել և ծառայում էլ է իբրև վտանգաւոր զէնք հասարակական առողջապահութեան դէմ:

Եւ իրօք, պետական կապիտալը, ունենալով շատ աւելի զօրեղ կազմակերպութիւն և նախաձեռնութեան աւելի ուժեղ միջոցներ, քան մասնաւոր կապիտալը, վերջինիցս շատ աւելի վնասակար է, և — ուստի մենափաճառութեան օրինակը ի նկատի առած — ժողովրդական առողջութիւնն

ու բարեկեցութիւնը կործանող զօրեղ գործօն է հանդիսանում:

Հարց է ծագում, թէ ալկոհոլիզմի դէմ կրուելու համար ի՞նչ միջոցներ ունի զիտութիւնը և ի՞նչ կարող է անել այդ ուղղութեամբ հասարակական առողջապահութիւնը:

Չկայ ալկոհոլիզմը բուժելու անմիջական միջոց, եթէ չհաշուենք ալկոհոլիկներին բուժարանները ներգործումն և մի քանի դեղեր, ուստի և հասարակական առողջապահութիւնը պէտք է իր ամբողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացնէ նախազուշական միջոցների վրայ, ինչպէս բարակացաւի դէպքում:

Ինչպէս տեսանք, ալկոհոլիզմի արմատական պատճառը ժողովրդական լայն մասսաների տնտեսական դրութեան մէջ է թաղուած:

Այն ամենը, որ բարւոքում է բանւոր դասակարգի դրութիւնը, այն է՝ բանւորական օրւայ կրքնատումն, աշխատավարձի բարձրացումն, բանւորի դրութեան անհաստատութիւնն ու հետեւեալ օրւայ անապահովութիւնը թուլացնող ամենաաւետակ ձեռնարկութիւններ՝ ինչպէս ապահովագրութիւն դժբաղդ դիպումներին, հիւանդութիւնին, ծերութիւնին և աշխատադրկութիւնին և այլն, բանւորի իրաւական դրութեան բարելաւումն և այլն և այլն:

Այդ բոլոր միջոցները մեծ դեր կրկատարէն անշուշտ ալկոհոլիզմի դէմ ուղղուած կռուի մէջ: Ղրանց բոլորի հետեւանքը կրլինի՝ ալկոհոլի —

իրրև արհեստական գրգռիչ ոյժի — պահանջի նուազումն:

Ո՛չ այնքան յատուկ սանիտարական, որքան սոցիալ-քաղաքական բնաւորութիւն կրող այդ ձեռնարկութիւններից առանձնապէս կարեւոր նշանակութիւն պէտք է տալ պրոֆեսիոնալ, աշխատաւորական առողջապահութեան, նոյնպէս և կենցաղական պարագաներին (բնակարանային հարց, սննդառութիւն):

Ահագին դեր պէտք է կատարեն լուսաւորիչ դործօնները, ինչպէս՝ դրաղարանները, դասախօսութիւնները, լրագիրները, թատրոնները և այլն:

Այդ բոլոր միջոցները կարող են ալկոհոլի հասարակութեան հասցրած վնասը թուլացնել, նրա ղոհների թիւը նուազեցնել, սակայն երբէ՛ք չեն կարող զրանք չարիքը վերջնականապէս արմատախիւս անել, քանի դեռ գոյութիւն կ'ունենայ կապիտալիստական կարգը:

Ալկոհոլիզմը սոցիալական, հասարակական մի երևույթ է. աշխատանքի և կապիտալի մէջ կապիտալիզմի ներմուծած յարաբերութիւնների դարգացումը միայն հնարաւոր է դարձրել ոգելից խմիչքների պահանջի և սպառողութեան այն սոսկալի անումը, որով բնորոշուծ է իրերի ներկայ դրութիւնը:

Ալկոհոլիզմի հարցը կապիտալիզմի հարազատ ծնունդն է, նա հետեանք է աշխատաւոր մասսայի դրութեան արգի հասարակութեան մէջ. կապիտալիզմի հետ է ծնուել, նրա շնորհիւ է աւելի ու

աւելի խոշոր չափեր ընդունել, նրա հետ էլ կրվերանայ երկրի երեսից:

Այդ ուղղութեամբ պէտք է տանի կռիւը հասարակական առողջապահութիւնը:

Այդպէս ուրեմն, ալկոհոլի վնասների դէմ ուղղուած այդ կռիւը պահանջում է ամբողջ ազգաբնակչութեան, հասարակական բոլոր ոյժերի միահամուռ ղրոհը. արբեցողութեան հիմնաքարն են կազմուծ ազիտութիւնը, սովը, կենցաղավարութեան անբաւարար պարագաները, ժառանգականութիւնը:

Թոքախտի, սիֆիլիսի, արբեցողութեան դէմ ուղղուած կռիւը չի կարող, ի հարկէ, մեր երկրի սանիտարական մակերևույթը բարձրացնելու համար դործադրուած միջոցները սպառել:

Այդ կռիւը մի մասնաւոր միջոց է միայն. դրա հետ միասին պէտք է — սանիտարական դործի այլազան և բազմաթիւ թերութիւնների և զրանց ծնող պատճառների համեմատ — մի շարք միջոցներ ձեռնարկել:

Սանիտարական մակերևույթի բարձրացման առաջին միջոցը ազգաբնակչութեան տնտեսական անապահովութեան դէմ կռուելը պիտի լինի:

Եւ ազգաբնակչութեան տնտեսական անապահովութիւնը ամեն աշխատանք ապարդիւն է դարձնում, իսկ տնտեսական ապահովութեան արգելք է հանդիսանում ազիտութիւնը, ուստի նախ և առաջ դպրոց է պէտք:

Ազգաբնակչութեան բարեկեցութիւնը անհնա-

րին է, առանց նրա իրաւական կարիքներին բաւարարութիւն տալու:

Կուլտուրան անհրաժեշտօրէն ենթադրում է ֆիզիոլոգիական տարրական պահանջների զոհացումը. բաւարար չափով սնունդ ստացողը միայն կարող է շանս ունենալ քաղաքակրթութեան հասարակից լինելու և ապա առաջ գնալ տնտեսական զարգացման ուղիով:

Ահա՛ պատճառների և հետևանքների շրջանառութիւնը՝ սովոր հիւանդութիւններ է ծնում, հիւանդութիւնները թերակերութիւն են առաջացնում, ազիտութիւնը չքաւորութիւնն է պայմանաւորում, չքաւորութիւնը արդէլք է հանդիսանում կրթութեան և այլն:

ԺԱ.

Հիւանդները՝ ինչից էլ որ առաջացած լինի նրանց հիւանդութիւնը, բժշկութեան են կարօտ. այդ է պահանջում անժխտելի, լոյսի նման պարզ տրամաբանութիւնը:

Այդ աեսակէտից ազգաբնակիւթիւնը սանիտարական զոհացուցիչ օգնութեամբ ապահովելը ամենաանյետաձգելի, ամենակարևոր սանիտարական միջոցի բնոյթ է ընդունում:

Թող այլևս տարակոյս չմնայ, որ սոսկալի հիւանդացման ու մահացութեան արմատը թերակերութեան և ազիտութեան մէջն է, թող բուժական բժշկականութեան համար հիւանդութիւնների

նախազգուշացուցիչ միջոցները անհամեմատ աւելի կարևոր լինեն. սակայն իրողութիւնն այժմ այն է, որ ժողովուրդը հիւանդութիւնների է ենթարկւած, նրան անդադար տանջում են ամենատեսակ տարափոխիկ հիւանդութիւններ, հաշմանդամ են դարձնում և խեղում, զրկում են աշխատելու հնարաւորութիւնից, ուստի և ամենից առաջ նրան պէտք է բժշկել և բժշկել:

Իրերի դրութիւնը չատկապէս այնպէս է, որ անհրաժեշտ է ժամանակի ամենաքիչ կորուստով զործել, որովհետև այդպիսի կորուստը անվերադարձնելի է: Անչապաղ օգնութիւն պէտք է հասցնել հիւանդ և անճեռ եղող ազգաբնակիւթեան:

Մենք արդէն տեսանք բժշկական օգնութեան թերութիւնները. դրանք այնքան մեծ են, այնքան հեռու են նորմալից (բնական չափից), որ ազգաբնակիւթիւնը քիչ թէ շատ զոհացուցիչ բժշկական օգնութեամբ ապահովելը արդի պայմաններում երկարատև ժամանակամիջոց կրպահանջէ:

«Իմանալով և թանգ զնահատելով հանդերձ ընդհանրապէս գիւղի համար և մանաւանդ բժշկականութեան ասպարիզում զեմստօնների կատարածը — ասում է պրոֆ. Կապուստինը — այնուամենայնիւ պնդում եմ, որ դեռ ևս չափազանց քիչ բան է արուած»:

Միայն երեք զեմստօյական նահանգներում մի զիւղական բժշկին հասնում է ո՛չ պակաս, քան 25 հազար բնակիչ. կան նահանգներ, որտեղ զեմստօյի բժիշկը 70 հազար բնակչի առողջութեանը

պիտի հսկի, և այդ՝ չնայած բժշկական գործի վրայ զեմսավօյի կատարած մեծամեծ ծախսերին:

Բաւական է, եթէ հիւանդանոցներ լինեն, բժիշկներ կրլինեն ու կրլինեն. Տվեր նահանգի Կաշիւն գաւառի զեմսավօյական մի բժշկի վականսիային խնդրատու էր եղել 92 բժիշկ. սրանից մօտ հինգ տարի առաջ Ախալքսալի քաղաքային հիւանդանոցի մի բժշկի վականսիան բռնել ցանկացողների թիւը ութի էր հասնում. երբեմն չբռնուած են մնում այն վականսիաները, որտեղ հիւանդանոց չկայ:

Կարևոր դեր կրկատարէ այսպէս կոչուած շարժական բժշկականութիւնը՝ թուուցիկ բժշկական խմբերի և շարժական բուժարանների ձևով:

Շարժական բժշկականութիւնը մի նորերեւոյթ գործ չէ. ակնաբոյժ խմբակներ մօտ տասը տարի է, որ գործում են, այն էլ նկատելի չաջողութեամբ:

Նոյնպիսի խմբակներ են կազմակերպւում նաև սիֆիլիսի դէմ կռուելու. ենթադրութիւն կար նաև վիրաբուժական թուուցիկ խմբակներ կազմակերպել:

Նայ-թրքական դժբաղդ բնդհարումներից չետոյ բժշկական թուուցիկ մի խումբ էր ուղարկուած Վարանդայ, որտեղ նա մեծ չաջողութեամբ էր գործում յօգուտ տարաբաղդ ժողովրդի վշտի ամորման՝ առանց ազգերի խտրութեան. փառք ու պատիւ նրանց. սակայն մեր հասարակութիւնը չազակցեց այդ բարի գործին և խումբը, եթէ չենք

սխալուում, միջոցների սպառման շնորհիւ, այլևս գոյութիւն չունի:

Ո՛չ, մեր զիւղերում մշտական հիւանդանոցներ են պէտք, որոնք, բոս մեզ, հեշտ է կազմակերպել. անհրաժեշտ է մօտ ութ հազարի մի գումար եօթմահնակալով զիւղական մի հիւանդանոցի համար, որը տաս-տասներկու զիւղ միասին փոխադարձ երաշխաւորութեամբ պահել կարողանային:

Գիւղացիք պարտաւորուում են տալ բժշկի և Ֆելլչերուհի-մանկաբարձուհու ռոճիկը, հիւանդի խնամատարութեան համար ամսական 5—6 ռուբլի. եթե եկ հիւանդների բնդունելութիւնը արժեւայ տասից քսան կոպէկ, չբաւորներինը ձրի:

Թոյլ եմ տալիս ինձ յայտնելու, որ Հին-Նախիջևանի և Ախալքալաքի գաւառի զիւղացիներից բազմիցս նամակներ եմ ստացել, որոնցով իրանք են խնդրում զիւղական փոքր հիւանդանոցներ հիմնել այն պայմանով, որ կառուցման մօտ ութ հազար ռուբլի ծախսը մի տեղից հարուի, իսկ մնացեալ կարիքները իրանք հոգան:

Այդ նամակների հիման վրայ այս տարի դիմել էի «Արամազդ» ընկերութեան մի քանի անդամներին, որոնք ուրախութեամբ խոստացան չիշեալ նպատակին նուիրարբերել այդպիսի մի գումար, մանաւանդ, որ այդ ընկերութիւնը, ինչպէս յայտնի է, տարեկան բաւականին գումար է յատկացնում բարեգործական նպատակների:

Մենք մի քանի այդպիսի ընկերութիւններ ունենք. զրանք կարող էին զոնէ իրանց տարեկան

եկամտի մնացորդներէց մի դուժար յատկացնել վերին աստիճանի անհրաժեշտ և օգտակար այնպիսի հիմնարկութիւններին, ինչպիսիք զիւղական հիւանդանոցներն են:

Ես դիմել եմ առանձին անհատների, սակայն իմ խօսքերը մնացել են ձայն բարբառոյ յանապատի: Այդ անձինք մոռանում են, որ իրանց հաւաքած միլիոնները խեղճ ժողովրդի դառն քրտնքի արդիւնքն են կաղմում:

Մենք յուսով ենք, որ Ս.-Պետերբուրգի հայոց եկեղ. Խորհուրդն ևս իր լուծման կրնուիրարեքէ այդ բարի գործին, մանաւանդ որ նա վճռել է տարեկան մի քանի տարրական ուսուցման քանակ մեր թշուառացած զիւղերում:

Հիւանդանոցները, բացի բուժական նշանակութիւնը, կունենան նաև կուլտուրական-կրթական ազդիւն նշանակութիւն:

Բժշկական ծիւղի մի քանի ուսանողներ արդէն առել են մեզ իրանց համաձայնութիւնը՝ կրտսեր եղբոր ծառայելու, եթէ այդպիսի հիւանդանոցներ հիմնուեն. կրկնապատիկ ուրախալի է, որ հայ բժշկուհին այդ ասպարիզում ռահվիրայ պիտի դառնայ...

Կրկնում ենք, զիւղական հիւանդանոցի համար բժիշկներ կրգտնուեն, եթէ միայն հիւանդանոցներ լինեն:

Մեր հասարակութիւնը պէտք է աշակցէ այդ բարի գործին, զիւղացիք իրանք պէտք է կաղմակերպեն, ժամանակը սուղ է, ահա թէ ինչի վրայ

պէտք է ուշադրութիւն դարձնեն մեր կուսակցութիւնները. չէ՞ որ զրանց մի թւեր ամբողջապէս լուսաւորիչ ձեռնարկութիւններին է նուիրուած, հրատարակում է զրքեր, թերթեր և այլն:

ԺԲ.

Որքան էլ հեռու լինի գեմատիօն իդէալից, այնուամենայնիւ երկրի առողջացման շահերի տեսակէտից չի կարելի չցանկալ, որ գեմատիօն ամբողջ կայսրութեան մէջ տարածուած լինի:

Կարևոր է և վերին աստիճանի խելացի ու արդիւնալից գեմատիօնական կաղմակերպութեան սկզբունքը, որով ժողովրդական առողջութեան պահպանման համար առաջ է քաշուած հասարակական նախաձեռնութիւնը, գործին մասնակցելու են հրաւիրուած տեղական ոչժերն ու տեղական միջոցները:

Եթէ գեմատիօնի բժշկականութեան գործը ցանկալու գեռ. շատ կողմեր էլ ունի, այնուամենայնիւ նրա մատուցած ծառայութիւնները բժշկական օգնութիւն հասցնելու գործում այնքան անտարակոյս են և ակնյայտնի, որ այդ ընդունում են նաև կառավարչական օրգանները, չեն ժխտում գեմատիօնի սկզբունքային հակառակորդներն ևս:

Ձեմատիօնական բժշկականութիւնը, ասում է պրոֆ. Էրիսմանը, Ռուսաստանի համար մի զանձ է, որի նմանը չկայ Արեւմտեան Եւրոպայում:

Բոցի բովանդակ կայսրութեան մէջ տարած-

ւելը, նկատում է իրաւացիօրէն զոկտ. Դադաւեր, զեմսալօյական և քաղաքային բժշկականութիւնը պէտք է կենարոնացնէ իր մէջ նաև գործարանա-ծուլարանայինը, որ այնքան ողբալի վիճակի մէջ է գտնուում:

Գործարանա-ծուլարանային բժշկականութիւնը միմիայն գործարանատէրերին և բանւորներին վերաբերեալ գործ չէ. նրանում տիրող անկանոնութիւնները գործարանի սահմաններից շատ հեռու են գնում և անդրադառնում են շքապատող ազգաբնակութեան սանիտարական մակերեւոյթի վրայ:

Գործարանները այլևայլ վարակումների, համաճարակների, բազմատեսակ պրոֆեսիոնալ հիւանդացումների բուն են հանդիսանում. համաճարակի տարածումը գործարանից սովորական երևոյթ է. սիֆիլիսաւորներին, օրինակ, փոխանակ բժշկելու, գործարանից արժակում են:

Գործարանային բժշկականութիւնը իր ողբալի դրութիւնից հանելու համար պէտք է վերադառնալ այն գաղափարին, որը մեզանում ևս աւելի ու աւելի համակրութիւն է նուանում՝ բանւորների պարտաւորիչ ապահովագրութեան գաղափարին:

Այդպիսի պայմաններում բժիշկը գործարարում կրլինի այն, ինչ որ պէտք է լինի, և ոչ թէ գործարանատիրոջ ծառան. կրլինի նրանից բոլորովին անկախ, ազատ իր նախաձեռնութիւնների մէջ և անխափան լիազօրութեամբ օժտուած:

Անգլիայում գործարանային բժիշկները իրա-

ւունք ունեն հեռացնելու աւելի թույլ կամ վտանգաւոր, արդիւնազօրծութիւնների վնասակար ազդեցութեան սաղմը կրող բանւորներին, աւելի յանախակի հերթափոխութիւն նշանակել, սանիտարական նախազգուշացուցիչ միջոցներ առաջարկել և այլն:

ԺԳ.

Ե՞րբ կ'իրականանայ մեզանում այդ բոլորը. մեր առաջ ծառայած է մահուան տխուր պատկերը միայն:

Ազգաբնակութեան բժշկական կարիքին լիովին գոհացում տալուց յետոյ (գիւղական հիւանդանոցներ), պէտք է եռանդուն ճիգ թափել յատկապէս երեխաների մահացութեան մեր երկրի այդ մեծագոյն սանիտարական չարիքի դէմ մղուած պատերազմում, չարիքի, որով կորչում է մեր ապագայ բարօրութիւնը, բանւորական և մտաւոր ոյժը:

Երեխաների մահացութեան դիսաւոր պատճառը նրանց անտանելի խնամատարութիւնն է, որի մասին արդէն չիշատակել ենք:

Չափազանցրած չենք լինի, եթէ ասենք, որ երեխաները էապէս հորթերից էլ աւելի վատ են պահպանուած:

Խնամատարութեան թերութիւններից ամենից աւելի տուժում է երեխան այն ժամանակաշրջանում, երբ մայրը դուրսը պէտք է աշխատի, օրինակ ամառը:

Երեխաների մահացութեան դէմ ուղղուած կռուի ամենագորաւոր միջոցներից մէկը — ինչպէս ցոյց են տալիս փաստերը — այսպէս կոչուած, «մսուրն» է հանդիսանում, այսինքն երեխաների ցերեկուայ ապաստարան, որակը թոյնում են նրանց մայրերը աշխատանքի դնալիս:

Մսուրի պահպանումը բաւականին էժան է նստում, արժէքաւոր պարագաներ չի պահանջում և յարմար կրտեզաւորուի ամառները դատարկ մնացող դպրոցական շէնքերում, որոնք, ի դէպ աւսած, պարապմունքները սկսելուց առաջ պէտք է կարգին ախտահանել:

Վորոնէժի նահանգի մսուրներին երեխաների պահպանումը օրական հնգից-տաս կողէկ է նստում և դրանց մէջ մահացութիւն կամ բոլորովին չկայ և կամ զիւղի մահացութեան հետ համեմատած շատ չնչին է:

Երեխաների մահացութեան մի ուրիշ գործօնը կնոջ առողջութեան անբաւարար պահպանումն է կազմում, յղի կանանց չափից դուրս աշխատելը, ծննդաբերութեան ժամանակ բժշկական օգնութեան բացակայութիւնը, յետադաբերբային անկանոն շրջանը, մայրերի վատ սննդառութիւնը, որով չաճախ անընդունակ են դառնում տղաներին սնուցանելու:

Կնոջ առողջութիւնը ցեղի առողջութեան անկիւնաքարն է կազմում. ցեղի առողջացումը անհնար է առանց լրջօրէն և մշտապէս հոգալու, որ, կնոջ հնարաւորութիւն արուի իր օրդանիզմի

բնական պահանջները հաշուի առնելու թէ իր, անձնական և թէ ապագայ սերունդի՝ երեխաների շահերի տեսակէտից:

Գիւղում պէտք է բաւարար չափով մանկաբարձական օղնութիւն հասցուի կարիքաւորներին. դիւղական հիւանդանոցում, բացի բժշկից, պէտք է մանկաբարձուհի-ֆելդշերներ ևս լինեն, հասկանալի է, որ — զիտական պատրաստութեամբ:

ԺԴ.

Անհրաժեշտ են լուրջ և անյետածգելի միջոցներ ձեռք առնել դպրոցի սանիտարական անբարեկաշող աղբեցութիւնը թուլացնելու և չեղոքացնելու համար, որին կարելի է հասնել, մի կողմից պարապմունքի ժամերի թիւը պակասցնելով և դասածիջոցները երկարացնելով, միւս կողմից ֆիզիքական վարժութիւնների կանոնաւոր սիսակեմ, արհեստներ, խաղեր և զբօսանքներ մտցնելով:

Անհրաժեշտ է դուրս վանել դպրոցից հոգեկան ճնշող շարժումները:

Մտաւոր զարգացման և զիտութիւններ ձեռք բերելու պրոցեսը, երբ մատաղ մտքի առաջ աւելի ու աւելի է բացուած ցարդ անչալտի հեռանկարը, իր էութեամբ խոր հանուգի աղբիւր է հանդիսանում:

Այդպիսի աղբիւր պիտի լինի անա դպրոցական կրթութիւնը, որը, ի նախատինս ներկայ դա-

բու, չուղծուեցնելի, հողսերի և հիւանդու թիւնների աղբիւր է կազմում:

Անհրաժեշտ է հիմնովին փոխել քննութիւնների բնույթը, եթէ չի կարելի բոլորովին վերացնել. պէտք է թուլացնել պարզեցնելի, տեղերի, թուանշանների մրցութեան արտաքին մղումները:

Դպրոցական կեանքին և զործուէութեան անմիջականօրէն մասնակցելու հրաւիրուած պիտի լինեն բժիշկներ, չխօսելով այն հանգամանքի մասին, որ նրանք մանկավարժական ժողովներում լիազօր իրաւունքներ պիտի վաչելեն:

Կաթուղիկոսի կարգադրութեամբ մեղանում հաստատուում է արդէն թեմական տեսուչների պաշտօնը. մեզ թւում է, թէ նրանք էլ լիովին ծանօթ պիտի լինեն դպրոցական առողջապահութեան, և կամ աւելի գերադասելի կըլինէր նրանց հետ միասին բժիշկ ևս նշանակել ամբողջ Անդրկովկասի բոլոր դպրոցների համար:

Բժշկական վերահսկիչները՝ անշուշտ բժիշկներից հրաւիրուած, պէտք է հսկեն ուսուցիչների և աշակերտների ֆիզիքական կրթութեան ու առողջապահութեան բոլոր կողմերին. այդպիսով բժշկական գործը աւելի ձեռնհաս անձնաւորութիւնների ձեռք կ'անցնէր. հասկանալի է, որ այդ բժշկական վերատեսուչների պաշտօնը միմիայն զա պիտի լինի: Մեզ համար առժամանակ զոնէ անհրաժեշտ է քնդամենը այդպիսի 2—3 բժիշկ:

ԺԵ.

Գործադրող և ծրագրուած սանիտարական միջոցների չաչողութիւնը ամենից առաջ հէնց իրա, աղգաբնակիւթեան մէջ է թաղուած:

Սանիտարական թերութիւնների դէմ անհնար է կռուել առանց աղգաբնակիւթեան ակտիւ, կատարելապէս գիտակցական աշակցութեան:

Մենք տեսնք, թէ աղգաբնակիւթեան տնտեսական ցածր մակերեւոյթը՝ թերակերութիւնն ու սովածութիւնը ինչպիսի սերտ կապակցութեան մէջ է սանիտարական անկանոնութիւնների հետ:

Մեր երկրի սանիտարական չառաջադիմութիւնը խափանող մի ուրիշ գործօն ևս գոյութիւն ունի՝ դա ժողովրդի ազիտութիւնն է, որի մասին շատ անգամ է խօսուած:

Ունեւորութիւնը, մինչև իսկ հարստութիւնը չի բացասում առողջապահութեան տարրական պահանջներին հետևելու անհրաժեշտութիւնը:

Գիւղերում կարողութեան տէր գիւղացին ևս սովորաբար նոյնքան հակառողջապահական կեանք է վարում, որքան և նրա չունեւոր հարեանը. և միմիայն գիւղերումն են միթէ ունեւորներն ու հարուստները ոտնատակ տալիս առողջապահութիւնը:

Թէ՛ հարուստը և թէ՛ աղքատը հաւասարապէս քիչ են աղեակ, թէ ինչպէս պէտք է ապրել առողջ լինելու համար. զրանից անհրաժեշտօրէն

բղխում է կռիւ ազիտութեան դէմ՝ սանիտարական շահերի համար:

Այդ կռուի առաջին միջոցը դրագիտութիւնն է. նա բայ է անում մարդու առաջ խելացի և օգտակար գիտութիւնների աշխարհը. իսկ յետոյ դալիս են մասսայի մէջ մասնաւորապէս առողջապահական հասկացողութիւններ տարածելու յատուկ միջոցներ:

Այդ միջոցները կարելի է մտցնել կեանքի մէջ կամ դպրոցի միջոցով և կամ այլ ճանապարհով՝ ընթերցանութիւնների, դասախօսութիւնների, զրոյցների և գրագարանների միջոցով:

Եթէ ընդհանրապէս դպրոցի նպատակն է իր սաներին ամենից աւելի կարեւոր և օգտակար գիտութիւններ մատակարարել, այն ժամանակ դպրոցական առարկաների թւում տարրական առողջապահութեան ներմուծումը շատ պարզօրէն է վերու-ւում:

Ի՞նչը կարող է աւելի կարեւոր և օգտակար լինել, քան առողջութեան պայմանները իմանալը և հիւանդացումների կանխումը:

Առողջապահութիւնը կարելի է մտցնել աւանդուող առարկաների հաշուին. յետոյ, նրա դասաւանդումը չպիտի կապուած լինի դասեր տալու, թուանշանների և քննութիւնների հետ:

Թո՛ղ առողջապահութեան դասերը ազատ զրոյցների բնույթ կրեն. դասատուն ո՛չ միայն պատմում է աշակերտին և համոզուած վերջինների կողմից պատմուածի իւրացուած լինելու մէջ, այլև

ինքը պատասխանում է աշակերտների առաջարկած հարցերին:

Այս պայմանները մէջ միայն, առողջապահութեան դասերը — չժանրարեւնելով աշակերտներին, նրանց համար չուղմունքի և վշտի աղբիւր չձառայելով — կ'իւրացուեն իրանց պարունակած գիտութիւնների օգտակարութեան համար, գիտութիւնների, որոնք յետագայում գործնական կեանքի մէջ ևս կրկիրառուեն:

Անօգուտ չէր լինի, եթէ դասարանային ընթերցանութեան յատկացուած գրքերում, որոնք լի են շրջապատող իրականութեան հետ շօշափման ամենահեռաւոր կէտեր անգամ չունեցող բազմազան նիւթերով, մի փոքր տեղ տրուէր նաև առողջապահական գիտելիքներին:

Ժողովրդական ուսուցչի համար անհրաժեշտ են սանիտարա-բժշկական տեղեկութիւնները հէնց դուտ գործնական տեսակէտից՝ նրան շատ անգամ պէտք է դալիս հիւանդին, մանաւանդ վարակուածին առողջից ջոկել:

Կարեւոր է առաջին օգնութիւն հասցնելն իմանալ և մեղ թւում է, թէ «Առողջապահիկ»-ի տուած օգուտը կրկրկնապատկուէր (այս օրերս կրվերասիսուի այդ բազմօգուտ թերթի հրատարակութիւնը նոր կազմով), եթէ խմբագրութիւնը երկու սեռերի համար ևս դասընթացներ բանար. հարկաւ, առանձին բժիշկներ էլ կարող կրլինէին այդպիսի հանրօգուտ դասընթացներ հիմնել:

Շատ տեղեր մացրած են արդէն ընթերցանու-

Թիւններ և զրոյցներ բժշկական նիւթերի մասին, մնում է միայն գործը օրինական հաստատ հողի վրայ դնել և բժիշկներին հնարաւորութիւն տալ այդ զրոյցներին ցուցական պատշաճ կողմերն ևս աւելացնել, այսինքն՝ պատմածին ուղեկցել պատկերներ, մանրացոյց և այլն:

Քիչ է միայն առողջապահութիւն աւանդել, անհրաժեշտ է հաղորդել նաև մարմնակազմութեան և Ֆիզիոլոգիայի հիմունքները, դժբաղդ դէպքերում մինչև բժշկի գալը սկզբնական օգնութիւն հասցնելու, նոյնպէս և աշխատանքի առողջապահութեան տարրերը:

Եւ աշխատանքի առողջապահութիւնը շատ կարևոր է ուսումն և դաստիարակութիւն կազմակերպելիս, երբ յարգանքը, սէրն և վարժութիւնը դէպի ազատ, գիտակցական աշխատանքը ամեն օր, ամեն ժամ իւրացնելիս լինէին սաները:

ԺԳ.

Որ մեզ գիւղական հիւանդանոցներ են պէտք, դրա մասին խօսք լինել չի կարող. դրանք պէտք է մեր գոյութեան անկիւնաքարը համարուեն. քաղաքներում դեռ մի կերպ կարելի է բժիշկներ զրտնել. իսկ գիւղերում թէև բժշկի անունն էլ չկայ՝ սակայն դործին եթէ գիտակցաբար վերաբերուենք, կրկինն թէ՛ հիւանդանոցներ, թէ՛ բժիշկներ և թէ՛ մանկաբարձուհիներ:

Սանիտարական գործը համարւում է շրջա-

պատի հետ շատ քիչ առնչութիւն ունեցող նեղ և երկրորդական մի մասնագիտութիւն՝ օրոշակի սահմանադժուած կեանքի միւս ասպարէզներում:

Բժիշկը միայն հիւանդներին է հարկաւոր և նա մի՛միայն պէտք է բժշկէ ու բժշկէ, այսինքն գեղատոմսեր գրէ — ահա՛ բժշկի և նրա կոչման մասին տիրող համատարած հայեացքի ամփոփումը:

Այս տեսակէտից բժշկական աշխատանքը իր ծաւալով աւելի լայն չէ, քան ուէ՛ ժամագործի աշխատանքը:

Բոլորովին ճիշտ չէ, թէ բժիշկը մի՛միայն հիւանդներին է պէտք, բուժական բժշկականութեան համար անսահման կարևորութիւն ունեն հիւանդութիւնների նախազգուշական միջոցները:

Սկզբունքային տեսակէտից աւելի արդիւնաւոր է պահպանել առողջութիւնը, առողջներին, քան հիւանդներին բժշկել, հէնց այն պատճառով իսկ, որ վերջին աշխատանքը — մինչև անգամ բժշկականութեան ներկայ զարգացած վիճակում — յանախ սպարդիւն է անցնում:

Այնքան էլ հեշտ չէ հիւանդի առողջութիւնն և աշխատանքի բնդունակութիւնը վերականգնել, ինչպէս որ կարող է թուալ և թւում էլ է:

Բնութիւնը, մարդուն առողջութեան անդին պարզեւր շնորհելով, վերին աստիճանի նախանձախնդիր է նրանով օգտուելուն և երկրորդ անգամ հեշտութեամբ չի օժտում նրան, ով մի անգամ ստանալով, չի կարողացել պահպանել:

Թո՛ղ հիւանդը բժշկուած լինի և նրա առող-

ջութիւնը վերականգնած, սակայն ո՞վ կը վերադարձնի նրան հիւանդութեան վրայ կորցրած ժամանակը և նրանից անբաժան նիւթական վնասը:

Հէնց այդ պատճառով էլ բժիշկը առողջներին ևս նոյնքան է անհրաժեշտ, որքան և հիւանդներին. այս իրաւացի և լայն տեսակէտից խորախորհուրդ է հանդիսանում չինական այն սովորոյթը, որով ո՞չ թէ հիւանդութեան օրերի համար են վճարում բժիշկներին, այլ առողջութեան:

Բժշկել, այն էլ յաջողութեամբ բժշկել միայն դեղատոմսեր զրել չի նշանակում երբէք. բժշկել նախ և առաջ նշանակում է վերացնել հիւանդացումների այն պատճառներն ու պայմանները, որոնք անչափ քանակութեամբ արմատացած են մեր կեանքում:

Ի միջի այլոց նրա վրայ է հիմնուած նաև այն սկզբունքի մի կէտը, որով ամուսնացողը պտակւելուց առաջ իր առողջութեան մասին բժշկական վկայական պէտք է ներկայացնի պտակողին:

Արդի բժշկականութեան մէջ դեղատոմսով, այսինքն այլևայլ դեղերով բժշկելը աւելի ու աւելի տեղի է տալիս ամենազօր բուժիչի՝ բնութեան առաջ, նրա հրաշագործ հմայքների հետ միասին, ինչպիսիքն են օդը, լոյսը, էլեքտրականութիւնը, ջուրը, խօսքի ուժը՝ ներգործումն և այլն. դեղերին աւելի ու աւելի յաճախ են փոխարինում համապատասխան ընթերցումը, պահեցողութիւնն և կլիման:

Բժշկի խնդիրները զգալի չափով կերպարանափոխուում են, աւելի լայն են դառնում. դրանք

իրականացնելիս միայն դեղատոմս հետ չէ, որ ընդհարուում են բժիշկները, այլ շրջապատի բովանդակ կեանքի հետ, որի պայմաններն են կազմում, ինչպէս չիղել ենք, մեր հիւանդութիւնների մեծամասնութեան աղբիւրը:

Բժիշկը պէտք է կռուի այդ պայմանների դէմ, վերջիններս վերաշինելով և այդպիսով թեթևացնելով այն ուղին ու ձևերը, որոնք տանում են բնութեան բուժիչ ուժերի հիւանդի վրայ անմիջականօրէն ներգործելուն:

Բժշկական գործունէութիւնը մի նեղ մասնադիտութիւն չէ, այլ հասարակական ծառայութիւն, որը շօշափում է կեանքի մնացած բոլոր կողմերը և թափանցում նրանց մէջ:

Բժիշկը ամեն գործին պիտի խառնուի և նրա ձայնը աւելորդ ու անազդեցիկ չպիտի լինի հասարակական կեանքի բազմազան հարցերում, առաւել ևս նրանցից կարևորներում:

Բժշկականութիւնը, ասում է բժիշկ Վերեսաւը, ուրիշ ոչինչ չի կարող անել, բաց եթէ մատնացոյց անել այն պայմանները, որոնց ներկայութեամբ միայն հնարաւոր է մարդկանց առողջութիւնը և բուժելը:

Բժիշկը ամենից առաջ պէտք է կռուի այն պայմանների վերացման համար, որոնք նրա գործունէութիւնը անիմաստ և անպտուղ են դարձնում. նա պէտք է հասարակական գործիչ լինի խօսքի ամենալայն իմաստով, նա պէտք է ո՞չ միայն լոկ մատնացոյց աճէ, այլև կռիւ մղէ և դռնէ

ուղիներ՝ իր ցուցմունքները կեանքի մէջ իրականացնելու համար:

Առողջութիւնը մարդկային ամենաթանգագին պարգևը լինելով հանդերձ, մարդկային գործունէութեան գլխաւոր և գերագոյն գործօնն էլ է, առանց որի անհնարին է այդ գործունէութիւնը:

Առողջութեամբ պայմանաւորուած է տնտեսական բարօրութիւնը, լուսաւորութիւնը, ամբողջ կուլտուրան: Տիւանդ մարդը ոչ սովորել կարող է ոչ բարեկեցութիւն ձեռք բերել, որի աղբիւրը աշխատանքն է կազմում. իսկ վերջինս մատչելի է միմիայն առողջին:

Ուստի և բժիշկը ոչ թէ անտեսական գործչի և ուսուցչի յետեից պէտք է դնալ՝ իր գործունէութեան համար հող պատրաստուելուն սպասելով, այլ նրանց առջևից՝ այդ հողը ուրիշների համար պատրաստելով:

Ուստի ինչ էլ որ լինի պէտք է զիւղական մշտական հիւանդանոցներ հիմնուեն, բնկերութիւններ, առանձին հարուստ և բարեսիրտ անձնաւորութիւններ չեն կարող հիւանդութիւններին և նրանց հետ կապուած վնասներին անտարբերութեամբ հանդիսատես լինել և չպիտի լինեն:

Հասարակութիւնը, ամբողջութիւնն է պարտաւոր գործը այնպէս տանել, որ ոչ մի հիւանդ առանց բժշկութեան չմնայ:

Բժշկական օհնութիւն հասցնելու գործը պէտք է մասնաւոր նախաձեռնութեան, անձնական բարեսրտութեան նեղ շրջանակից հանել հասարակա-

կան գործունէութեան, հասարակական պարտականութեան լայն ուղին:

Ձի կարելի թոյլ տալ, որ մարդիկ հիւանդութիւն քաշեն առանց բժշկուելու, ինչպէս անթոյլատրելի է, որ սովամահ լինեն կամ սառչեն փողոցներում:

Մեր երկրի առողջացման գործը չի ունենայ իր ասկը պատշաճ հող, քանի դեռ ընդհանուր բնդունելութիւն չի գտել այն ճշմարտութիւնը, թէ ժողովրդական առողջապահութիւնը երկրի քաղաքական գորութեան, նրա մտաւոր և տնտեսական զարգացման անկիւնաքարն է կազմում, որ սանիտարական կարիքները ոչ թէ երկրորդական, այլ ամենակենսական և իսկական — պետական պահանջներ են, որոնց զոհացումը համապատասխան կարեւոր արդիւնքը կարող է տալ:

Ժողովրդական առողջութեան մակերևոյթի բարձրացումը ժողովրդական բաղդաւորութեան մակերևոյթը բարձրացնելու ամենապատահելի միջոցներից մէկն է կազմում...

Օրէնսդրութեան մէջ — ասում է Վիլիամ Լեկի անդլիացին — ամենաարժեքաւորը պէտք է համարել այն կէտերը, որոնք ժողովրդական առողջապահութեան հոգսերին են նուիրուած՝ արտաչալուած լինեն զրանք զիւտերի քաջալերմամբ կամ՝ բանւորական (աշխատաւոր) մասսայի համար սանիտարական առողջ պայմաններ ապահովելու նպատակով — բժշկական խորհուրդների տարածման խրախուսմամբ:

ժԷ.

Այս բոլորի իրականացումը, մեր կարծիքով, կարագացնէ զեմստօյական մանր միութեան հաստատումը, իսկ մենք հասարակ զեմստօյ անդամ չունենք:

Ի՞նչ բան է ուրեմն զեմստօյն և զեմստօյական մանր միութիւնը *):

Կար ժամանակ, երբ Ռուսաստանում տեղական բոլոր հասարակական գործերը՝ նոյն իսկ ամենափոքրերը, պաշտօնեաների (չինովնիկ) ձեռին էր:

Իսկայն է պէտք մի տեղ կամ հիւանդանոց և կամ կամուրջը նորոգել է պէտք — այդ մասին երբէ՛ք չէին հարցնում տեղացիներին, որոնք տեղական գործերին աւելի էին տեղեակ, այլ պաշտօնեաները թուղթ էին գրում զիւզից գաւառական քաղաք իրանց գլխաւորներին, գաւառական քաղաքից նահանգականը, այնտեղից էլ Պետերբուրգ:

Հաղար ու մի թուլտուութիւններ էին խնդրում, թղթերի ահագին կոյտեր էին մրտում. մի պաշտօնեայից միւսին էին զնում ամենատեսակ յայտագրութիւններ, անօրինութիւններ, հարցապնդումներ, պատասխաններ, տեղեկութիւններ... և այդպէս տարիներով ձգձգում էր թղթագրութիւնը:

*) Տե՛ս Բելոհոնսկու գեղեցիկ գրքոյկը. «Ի՞նչ է զեմստօյն, ինչ է արել ժողովրդի համար և ինչպէս պէտք է լինի»: Այս զիբքը պէտք է հաղարներով տարածել ժողովրդի մէջ:

Պաշտօնեաները կանոնաւոր կերպով ստանում էին իրանց ռոճիկները, առատօրէն զրոտում էին թղթերը, իսկ տեղական գործերը կազ էի ընթանում:

Պաշտօնեաները տեղացիներին չէին հարցնում, քննում. իշխանութիւնը, իբրև թէ առանց նրանց էլ իմանում է իր անելիքը. իսկ եթէ տեղացիները երբեմն ասում և ցոյց էլ էին տալիս ինչպէս և ինչ պէտք է անել՝ առաջ էր գալիս գործի երկար ու բարակ ձգձգումն և ահագին թղթագրութիւն:

Ժողովրդից հաւաքւում էր փող, գործադրում էր տեղական գործերի և կարիքների վրայ, սակայն այդ բոլորը կատարում էին պաշտօնեաները՝ զանդազ և կամաց, առհասարակ չինովնիկաբար:

Ժողովուրդը զուրկ էր լուսաւորութիւնից, օգնութիւնից և իրաւունքից. Ռուսաստանի համար դժբաղդ Սևաստոպոլի պատերազմից յետոյ միայն (1856 թ.) փոփոխութիւններ սկսուեցին ամբողջ պետութեան մէջ:

1861 թ. փետրուարի 19-ին ազատեցին զիւզացիներին կալուածատէրերից և այդպիսով վերացաւ նախատական և ժողովրդի համար ատելի հորատական իրաւունքը:

Մտցուեց արդար, արագ և ողորմած դատաստան. կազմակերպուեցին ընտրովի հաշտարար դատաւորներ, դատաւարութիւնը կատարւում էր տեղացիներից զուրս եկած երզուեալ հաւատարմատարների մասնակցութեամբ և այլն:

1864 թուին հաստատուեց զեմստօյն — տե-

դական գործերի և կարիքների վերահսկողութիւնը յանձնուեց ազգաբնակչութեան ընտրած տեղացիներին:

Դա լուսաւոր, փայլուն մի ժամանակաշրջան էր, ուստի ժողովուրդը կարծես զարթնեց իր խոր քնից և բոլոր լաւագոյն անձինք շտապում էին ընդհանուրի օգտի համար աշխատելու, աշխատում էին չինովնիկական անտեսութեան նախկին սխալները ուղղել, ժողովրդական կեանքը բարւոքել:

Գործի ձեռք զարկին նաև զեմստօյական հիմնարկութիւնները:

Իրանց համար ընտրւում էին տեղացիները՝ թէ՛ կալուածատէրեր, թէ՛ քաղաքացիներ և թէ՛ զիւղացիներ. ընտրւում էին ծայնաւորներ, զուժարւում էին զաւառական և նահանգական զեմստօյական ժողովներ, քննում և վճռում էին տեղական կարիքներն ու գործերը:

Ձեմստօյի առաջին ծայնաւորները մեծ մասամբ, ընտիր, ազնիւ մարդիկ էին, որոնք իրանց ոյժերով ցանկանում էին բարւոքել ոչ միայն տեղական գործերը, այլև ուսական ամբողջ պետութեան կեանքը ընդհանրապէս:

Ձեմստօյական անտեսութիւնը տեղական ընտրեալ անձնաւորութիւնների ձեռքն սկսեց արագորէն բարւոքուել և վարդանալ:

Հիմնուեցին դպրոցներ, հիւանդանոցներ, հրաւիրուեցին բժիշկներ, ֆելդշերներ, ուսուցիչներ, աւելի կանոնաւոր էին մասնադրւում ազգաբնակչութեան հարկերն ու տուրքերը, միջոցներ էին ձեռք

տանում զիւղատնտեսութիւնը զարգացնելու, նորոգւում էին կամուրջները, ճանապարհները, հաստաւում էր կանոնաւոր պոստային հաղորդակցութիւն և այլն:

Ամեն բան կատարւում էր բաց և հրապարակօրէն, տեղական կարիքների համար ազգաբնակչութիւնից հաւաքուած փողերը հաշւում էին և ծախսերը ստուգում:

Տէնց այդ ժամանակ զեմստօյի լաւագոյն ծայնաւորները ցանկանում էին լայնացնել զեմստօյն, որ բաղմաթիւ թերութիւններ ունէր. վերջիններից երկուսն ամենազլխաւորներն էին:

Առաջին թերութիւնը այն էր, որ զաւառական և նահանգական զեմստօյները այնուամենայնիւ հեռու էին բուն ժողովրդից:

Գաւառական զեմստօյական ժողովում ամբողջ զաւառի ծայնաւորներն էին հաւաքւում և պարապում էին զաւառի գործերով:

Սակայն զաւառը յանախ շատ մեծ է լինում և բոլոր ծայնաւորները՝ նոյն-իսկ միեւնոյն զաւառի — չէին կարող իմանալ և չէին էլ իմանում այս կամ այն զիւղաշրջանի, այս կամ այն զիւղի կարիքները:

Գաւառական ծայնաւորների թիւը 40—50 է լինում, այն ինչ զաւառներում ապրում է 60, 100, 200, մինչև իսկ 300 հազար հոգի. հետևապէս ամբողջ ազգաբնակչութեան չնչին մասին է միայն վիճակւում աշխատել զեմստօյի գործերում:

Բայց ծայնաւորներն էլ անկանոն էին ընարուած՝ ոչ ամբողջ ազգաբնակութեան ձեռով:

Գաւառական զեմստօյական ժողովի յանձնարարութեամբ գաւառի զեմստօյական գործերը գաւառական զեմստօյական վարչութիւնն է կատարում, սակայն վերջինս բաղկացած է ընդամենը 3—4 հոգուց, որոնք շատ դժուարութեամբ են գլուխ բերում գործը, իսկ յանախ բոլորովին անկարող են լինում:

Ինքը ազգաբնակութիւնը, ժողովուրդը շատ հեռու է զեմստօյից, շատ քչերն են մասնակցում զեմստօյական աշխատանքներին, իսկ խուլ և յետընկած զիւղերում շատերը մինչև իսկ գաղափար չունեն զեմստօյի մասին:

Գիւղական և զիւղաշրջանային (վոյրստնոյ) տեղական մանր գործերը առաջուայ նման վատ են վարւում:

Այդ թերութեան պէտք է աւելացնել նաև այն, որ ծախսերը (օրինակ՝ դատարանային, օստիկանական պարտաւորութիւնների), հարկերը ոչ թէ զիւղաշրջանի բոլոր բնակիչներից են գանձում, այլ միայն զիւղացիներից — չէ՞ որ դա ծանր է և անիրաւացի:

Այդ առաջին մեծ թերութիւնը ուղղելու, զեմստօյն՝ այսինքն տեղական գործերի հսկողութիւնը զիւղական ազգաբնակութեան մօտեցնելու համար նահանգական և գաւառական զեմստօյներից գատ զիւղաշրջանային զեմստօյ և ս պէտք է հիմնել, որակի ծախսերին մասնակցելիս լինէին

զիւղաշրջանի բոլոր բնակիչները, բոլոր դասերը. մի խօսքով պէտք է հիմնել մանր զեմստօյ կամ զեմստօյական մանր միութիւն:

Այդպիսով էին ուզում ուղղել զեմստօյի լաւագոյն ծայնաւորները զեմստօյական կազմակերպութեան առաջին թերութիւնը:

Երկրորդ թերութիւնը աւելի էր կարևոր. չինովնիքական թղթաղրական տնտեսութիւնից յետոյ ոչ միայն տեղական, այլև պետական բոլոր գործերը, օրէնքները պէտք էր ուղղել, այսինքն՝ կազմել համառուսական մեծ զեմստօյի նման մի բան:

Ժողովրդի ներկայացուցիչները աւելի շուտ և լաւ զոհացում կրտաչին համառուսական ժողովրդական կարիքներին — այսպէս էին ասում զեմստօյի լաւագոյն ծայնաւորները նրա գոյութեան առաջին տարիներին, սակայն նրանց խօսքերը, նրանց առաջարկութիւնները երկար տարիներ անիրագործելի մնացին:

Խիզախ և գաղափարական շատ անձինք դրա համար պատժի ենթարկուեցին. մի քանի պաշտօնեաներ էլ ուզում էին զեմստօյն բոլորովին վերացնել կամ զոնէ վնասել նրան:

1890 թուականին զեմստօյի իրաւունքներից շատերը խլուեցին, օրինակ ազնուականութեան աւելի տեղ տրուեց, քան միւս բոլոր դասերին միասին. զեմստօյական վարչութիւնները ենթարկուեցին նահանգապետին և վարչութեան անդամները

իրաւունք ունէին ունէ գործ կատարել, եթէ նահանգապետը հաստատէր:

Ջեմստօյին արգելեցին մինիստրի նշանակածից աւելի տարեկան ծախս անել, յետոյ խլեցին նրանից մատակարարութեան գործը և այլն:

Շատ տարիներ անցան այդ ժամանակից և Մեծն Ռուսիայի գլխից շատ բան անցաւ ու ռուսնապոնական դժբաղդ պատերազմից յետոյ ուժասպառ ժողովրդի մէջ յուղմունքներ և խռովութիւններ սկսուեցին. այդպիսով քայքայուեց պետական տնտեսութիւնը. վճռուեց ժողովրդի ընտրեալներին Պետական Դուժմ հրաւիրել Ռուսական Պետութիւնը նորոգելու ու ամրապնդելու և ժողովրդի կարիքները քննելու ու լուծելու:

Ռուսաստանի լաւագոյն անձինք՝ ժողովրդի ընտրեալները հէնց առաջին Պետական Դուժմայում սկսեցին քննել բոլոր գործերը և մատնացոյց էին անում բոլոր կարեւորագոյն կարիքները՝ և՛ ժողովրդի չքաւորութիւնը, և՛ սակաւհոգութիւնը, և՛ խաւարն ու անգրագիտութիւնը, իրաւադրութիւնը, վատ դատավարութիւնը, թերի զեմստօն և այլն և այլն:

Առաջին Պետական Դուժման անկարող եղաւ պաշտօնեաների դէմ կռիւ մղել և շուտով լուծուեց:

Երկրորդ անգամ գումարուած Պետական Դուժմայում ժողովրդի ներկայացուցիչները նորից խօսք բաց արին նոյն խնդիրների մասին և կրկին նոր օրէնքներ առաջարկեցին ժողովրդի դրութիւնը բարւոքելու, զեմստօն դարձեալ բարեկարգելու:

Նոյնիսկ կառավարութիւնը ինքը առաջարկեց զեմստօյի նման դիւղական վարչութիւններ հաստատել և Դուժմային դրա օրինադիժը ներկայացրեց. սակայն պատգամաւորներից շատերին այդ օրէնքը ժողովրդի համար շատ պակասաւոր և անհամապատասխան թուաց. շուտով Երկրորդ Դուժման ևս արձակուեց և ժողովրդական մեծամեծ կարիքները չգոհացուած մնացին:

. . . . .

Ինչ էլ որ լինի, զեմստօյական մանր միութիւնը պէտք է ժողովրդի սրտին մօտիկ լինի և մատչելի. պէտք է կանոնաւոր և արդարացի հարկահաւաքութիւն սահմանել. առհասարակ անհրաժեշտ է, որ զեմստօյական մանր միութիւնները լինեն ազատ, ինքնավար, անդասակարգային, վարեն տեղական բոլոր գործերը յօդուտ ազգարնակութեան՝ իբրև մեծն հայրենիքի հարազատ զաւակ:

Իժուար է գուշակել, թէ ի՞նչ կրկատարուի երրորդ Դուժմայում, սակայն վերօլիշեալ՝ այսինքն խոստացուած ազատութիւնների, տեղական ինքնավարութեան և մանր զեմստօյի իրականացումը պահանջում են երիտասարդ և զօրաւոր Ռուսաստանի շահերը:

Այդ դէպքում միայն թէ՛ պետական և թէ՛ զեմստօյական տնտեսութիւնները իրանց կանոնաւոր, պատշաճ ընթացքը կրստանան և ժողովրդի օգտին կրճառայեն:

ԺԸ.

Չնայած ռուսական ղեմստօյի բոլոր թերութիւններին, նրա գործունէութեան դէմ յարուցւած սահմանափակումներին և ճնշումներին, չնայած վերջապէս ոյժի համարեա՛ կատարեալ բացակայութեան և ռուսական կեանքի ծանր պայմաններին ընդհանրապէս — ռուսական ղեմստօյն հրակայական օգուտ է մատուցել հայրենիքին:

Տնտեսութիւնը, հասարակական գործունէութիւնը, ճանապարհները, ժողովրդական կրթութիւնը, բժշկականութիւնը, ապահովագրութիւնը և այլն և այլն ղեմստօյական նահանգներում անհամեմատ աւելի բարձր են, քան ղեմստօյից զուրկ նահանգներում:

Չեմստօյական հաստատութիւնները շատ ծախսերի մէջ աւելի տնտեսութիւն մտցրին, քան պետականները, բարձրացրին եկամուտը՝ ազգաբնակութիւնը նոր հարկերով չծանրաբեռնելով. նրանք մշտապէս դէմ են կանգնել անարդար հարկերին և քիչ չեն նպաստել դրանց վերացման:

Գիւղական կարիքները ղեմստօյի ամենապիտաւոր հոգսերից մէկն էին կազմում և նա տնտեսութիւնը բարւոքելու այլևայլ միջոցներ էր մեռք առնում, հիմնում էր պահեստանոցներ, օրինակելի գաշտեր, հաստատում էր հողագործային վերահսկիչների պաշտօններ, զիւղատնտեսական խորհուրդներ և այլն:

Տնայնագործութիւնը՝ շնորհիւ ղեմստօյի, որը

թանդարաններ, պահեստարաններ էր հիմնում, վանառք էր կազմակերպում և այլն — ոչ միայն չէր ընկնում, այլև մշտապէս զարգանում էր և օր աւուր աւելի ու աւելի է առաջադիմում, Եւրոպայից, Սմերիկայից մեծամեծ պատուէրներ են տրւում:

Բայց ամենից շատ գործ կատարեց ղեմստօյն ժողովրդական կրթութեան, բժշկականութեան և ազգաբնակութեան կուլտուրական մակերևոյթի բարձրացման ասպարիզում:

Չեմստօյն ուղղակի ոչնչից դարձրեց ստեղծեց, ապահովագրութիւն մտցրեց, մանր փոխատուութիւն կազմակերպեց, զիտական վիճակագրութիւն մտցրեց — դա ղեմստօյի հպարտութեան առարկաներից մէկն է:

Չեմստօյն ոչ միայն ժողովրդի կուլտուրական զարգացման դարձրեց դարձաւ, այլև նրա քաղաքական դաստիարակութեան ուսուցիչը, և աղէտաբեր տարիներին անփոխարինելի մի օրգան էր հանդիսանում:

Չեմստօյի տուած արդիւնքը անհամեմատ աւելի մեծ կրլինէր, եթէ նա բնական պայմաններում գտնուէր, իսկական ինքնավարութիւն լինէր, և ոչ թէ նրա նմանողութիւնը միայն:

Չպէտք է նաև մոռանալ, որ ղեմստօյների խնդիրներից և միջնորդութիւններից շատերին կառավարութիւնը դոհացում չէր տալիս, իսկ շատերը նոյնիսկ անպատասխան էր թողնում:

Եւ իսկական ղեմստօյ ասելով պիտի հասկանանք անկախ և լայն ինքնավարութիւն, որին

մասնակցելիս լինէր իր ընտրեալներէ միջոցով որոշ տեղի ամբողջ ազգաբնակութիւնը:

Որոշ վայրի իւրաքանչիւր բնակչին չեն կարող օտար լինել տեղական շահերը. վերջիններս նրա սրտին մօտ են և թանգ, ուստի և ոչոք չպիտի հեռացուի զեմստօյի գործերէց:

Աւելի ևս. զեմստօյաւարութեան մասնակցելը ոչ միայն իւրաքանչիւր քաղաքացու անձեռնմխելի իրաւունքն է, այլև սրբազան պարտականութիւնը:

Որպէսզի զեմստօյական հիմնարկութիւնները պատշաճ կերպով կարողանան կատարել իրանց պարտականութիւնները, նրանք անկախ պիտի լինեն, այսինքն կառավարութիւնը չպիտի խռնուի նրանց գործունէութեան՝ բացառութեամբ, ի հարկէ, այն դէպքերի, որոնք նախատեսնուած են հիմնական օրէնքներով:

Ու կառավարութեան և զեմստօյի միջև տեղի ունեցած բոլոր վէճերն ու հականառութիւնները պէտք է յանձնուեն երրորդ անկախ հիմնարկութեան՝ դատարանի քննութեան:

Ձեմստօյն պէտք է վարէ տեղական բոլոր գործերը և ոչ թէ լոկ տնտեսութիւնները, նա պիտի հսկէ նաև կառավարութեան տեղական գործերին:

Ձեմստօյն մօտիկ պիտի լինի ազգաբնակութեան, որովհետև հնարաւորութիւն չկայ մայրաքաղաքից, նոյնիսկ նահանգական քաղաքներից տեղեկանալու ունէ տեղի շահերն ու կարիքները և իրանց բաւարարութիւն տալու, ուստի, կրկնում

ենք, զեմստօյական մանր օրդաններ՝ զեմստօյական մանր միութիւն է հարկաւոր:

Անտարակոյս, ամեն ինչ օրէնքի կողմից նախատեսուած պիտի լինի, որպէսզի պետական հաստատութիւններ հանդիսացող զեմստօյական հիմնարկութիւնների անկախութիւնն և ինքնուրոյնութիւնը չխախտուի:

Այդ բոլորը, ի հարկէ, այն դէպքում, երբ կիրականանայ անձի անձեռնմխելիութիւնը, խղճի ազատութիւնը, խօսքի, մամուլի և ժողովների ազատութիւնը՝ առհասարակ յայտնի մանիֆեստի խոստումները:

Ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը միայն՝ ընտրուած ընդհանուր, ուղիղ, հաւասար և զաղտնի քուէարկութեամբ, կարող է ապահովել պետական օրդանների և ինքնավարութեան միջև փոխադարձ վստահութիւն և սերտ միութիւն. նա՛ միայն հող կրստեղծի օրէնսդրութեան կանոնաւոր և համաչափ զարգացման և զիմացկունութիւն կրտայ տեղական ինքնավարութեան:

Իսկ պետական հիմնարկութիւնների կենտրոնական և դաւառական օրդանների համերաշխ գործունէութիւնը՝ հաստատուած հասարակական ոյժերին տաժուած վստահութեան վրայ, կ'ամրապնդէ ժողովրդի բարեկեցութիւնը և կեանքի մէջ իրաւունքի, օրինականութեան ու արդարութեան սկզբունքները կրմտցնէ:

Իսկ մեղանում զեմստօյական մանր միութիւնները պէտք է որոշ զաշնակցութեամբ կա-

պակցուեն և նրանց ներկայացուցիչները իրաւունք պիտի ունենան տեղական տնտեսութեան հարցերի մասին համաժողովներ կազմակերպել:

Ուրիշ երկրներում ևս գոյութիւն ունի մանր զեմստփօ. մի քանի խօսքով կանգ առնենք Անգլիայի վրայ:

ԺԹ.

Բուն Անգլիան, որտեղ անգլիացիք են ապրում, 52 կոմսութիւնների է բաժանւած, որոնք համապատասխան են գաւառական զեմստփօ ունեցող մեր գաւառներին: Կոմսութիւնները բաժանւած են շրջանների, որտեղ գոյութիւն ունեն զեմստփօյական մանր հաստատութիւններ, իսկ շրջանները բաժանուում են ծխերի, որտեղ գործում են արդէն բոլորովին մանր զեմստփօներ:

Այդ ծխերում կամ գիւղերում երբեմն շատ քիչ բնակիչ է լինում, սակայն իւրաքանչիւր փոքրիկ գիւղ անգամ առանձին ծխական զեմստփօ է կազմում, մի առանձին զեմստփօյական աշխարհ:

Թո՛ղ գիւղում հարիւր հոգի լինի, դա միւնոյնն է. օրէնքը նրանց իրաւունք է տալիս իրանց կարիքները անկախօրէն հողալու, զրացի գիւղերի հետ միութիւն կազմելու և ընդհանուր ոյժերով իրանց հասարակական կեանքի պայմանները բարւորելու:

Անգլիայում 13 հազար գիւղական ծուխ՝ այսինքն մանր զեմստփօ կայ:

Գիւղական այդ մանր զեմստփօներն են հէնց, որ Անգլիայի կառավարութեան հիմքն են կազմում, նրա արմատը, որից ծառի նման դէպի վեր է բարձրանում և դարձանում հասարակական ինքնադորժունէութիւնը:

Հասակաւոր բոլոր գիւղական բնակիչները՝ 21 տարեկանից ո՛չ պակաս, մասնակցում են իրանց զեմստփօյական կառավարութեան՝ այսինքն գիւղական զեմստփօյական ժողովներին, այլևայլ հարցերի քննութեան և գիւղական պաշտօնատար անձանց ընտրութեան:

Ժողովներին, զանազան հարցերի քննութեան, ընտրութիւններին մասնակցում են հաւասարապէս թէ՛ տղամարդիկ և թէ՛ կանայք *), թէ՛ տէրերը

*) Այո՛ — կանայք ևս՝ սեռերի քաղաքական իրաւահաւասարութիւն:

Այստեղ, գիտողութեան մէջ պէտք է ասենք, որ կանանց իրաւահաւասարեցումը անխուսափելիօրէն առաջ է զալիս այն դրութիւնից, որը բռնած է մեզանում արդէի կինը հասարակական գործունէութեան ասպարիզում:

Տնտեսական պայմաններն և գոյութեան կռիւր մեզանում ևս հասարակական գործունէութեան ասպարէզն են կանչում կնոջ:

Անկարելի է ներկայուծս կանանց գործունէութեան շրջանը փոքրացնել, որովհետև անտեսական պայմանների շնորհիւ թէ՛ ընտանիքը և թէ՛ կապիտալիզմը անկարող են ներկայուծս կնոջ աշխատանքից հրաժարուելու:

Այն ինչ, չնայած կնոջ անտեսական գործու-

և թէ ծառաները, թէ կալուածատէրերը, թէ հասարակ հողագործները, հարուստներն ու աղքատները, իշխանն ու հասարակ անձնաւորութիւնը:

Գիւղական զեմստօյական ժողովին գումարուում են հարիւր, հարիւր-չիսուն հողի, քննութեան են ենթարկում, օրինակ, այսպիսի հարցեր՝ տեղական զիւղական ճանապարհի նորոգումը, հասարակական բաղանիքի հիմնարկումը, գրադարանի համար շէնք ճարելը կամ կառուցանելը, հրդէհաշէջ խողովակ ձեռք բերելը, անտունների համար էփանազին բնակարանի կառուցումը, նամակացրիչ վարձելը և այլն և այլն:

Մի խօսքով տեղական այլևայլ մանր գործերը զիւղական զեմստօյներն են վարում. և հէնց իրանց զիւղացիներից զատ ոչոք, ո՛չ մի խոշոր զեմստօյ

նէութեան աւելի ու աւելի լայն չափեր ընդունելուն, նրա սոցիալական իրաւունքները դեռ հասարակական հին չարաբերութիւններին են համապատասխանում:

Կնոջ դրութիւնը արմատապէս բարւոքելու համար պէտք է նրան թոյլատրել միւս չափահաս քաղաքացիների հետ միասին օրէնսդրութեան մասնակցելու, այն է՝ քաղաքական իրաւունքներ տալ նրան:

Եւ սեռերի զարգացման գաղափարը կաշկանդող հասարակական յայտնի նախապաշարումների դէմ ուղղուած կռիւր դեռատի հասակից պէտք է սկսել, դեռ զպրօցական նստարանից, որի համար անհրաժեշտ է զպրօցներում երկու սեռերի միասին ուսանելը, ինչպէս օրինակ Ֆինլանդիայում:

չէր խառնուի, ի հարկէ, այդ մանր-մունր գործերին:

Իւրաքանչիւր օգտակար ձեռնարկութեան համար միջոցներ և փող է հարկաւոր, ի հարկէ:

Ուստի և զիւղական զեմստօյական ժողովները օրինական իրաւունք ունեն բնակիչներին հասարակական պէտքերի համար փոքր տուրքի ենթարկել և այդ իրաւունքը կոչուում է հարկադրութեան իրաւունք:

Այդ տուրքը պարտաւոր է վճարել զեմստօյական ժողովի իւրաքանչիւր անդամ. սակայն բոլորովին յայտնի և պարզ է գոնէ, թէ ո՞ւր են զնում այդ տուրքերը, հասարակական ի՞նչ կարիքի վրայ պիտի գործադրուեն:

Զեմստօյական բոլոր վճիռները տեղական

Երկու սեռերի իրաւահաւասարութեան գաղափարը երեխաները իրանց կեանքի հէնց առաջին քայլերից պէտք է իւրացնեն. պէտք է տղաների և աղջիկների չարաբերութիւնները ընկերական դարձնել, մատաղ հասակից պէտք է ոչնչացնել դատարակութեան և կրթութեան մէջ տիրող անհաւասարութիւնը, այլ խօսքով՝ կրթութեան բոլոր աստիճաններում, ամեն հասակում ուսումը միատեղ պիտի լինի. դա սեռերի հաւասարութեան խնդրի կարգինայ հարցն է, որի հետ անքակտելիորէն կապուած է այնպիսի հարցերի յուժումը, ինչպէս կնոջ իրական մասնակցութիւնը ընտրական ընդհանուր իրաւունքի և տեղական ինքնավարութեան մէջ, ինչպէս կանանց վերաբերեալ բոլոր սահմանափակումների վերացումն:

բնակիչների համար իրանց սեփական վճիռներն են հանդիսանում, զեմստվոյական ծախսերը՝ իրանց ծախսերը:

Ոչոք չի փաթաթում այդ վճիռները բնակիչների վզին, ոչոք չի շտապում հարց ու փորձ անելու, ցուցմունքներ տալու:

Փոքր զիւղերում, որտեղ 300 հոգուց էլ պակաս է բնակիչների թիւը, զիւղական զեմստվոյական կամ ծխական ժողովները ամեն տարի մի նախագահ են ընտրում և մի քանի լիազօրներ, որոնք վարում են զիւղի զեմստվոյական բոլոր գործերը և եթէ ժողովի ուէ որոշումը նրանք թերի կամ վատ են կատարում, զրա համար պատժի են ենթարկում՝ հետևեալ տարին պաշտօն չեն ստանում:

Այդպիսով զիւղական զեմստվոյները անդլիալում ամենամանր զեմստվոյներն են, տեղական ինքնավարութեան ամենափոքր միութիւնները:

Բացի այդ, Անդլիալում գոյութիւն ունեն նաև շրջանային զեմստվոյներ, որոնք բաղկացած են իրար միացած մի քանի ծխական կամ զիւղական զեմստվոյներից. իսկ այդպիսի միացումները անհրաժեշտ են գործի յաջողութեան համար:

Չէ՞ որ ամեն մի զիւղ (ծուխ) առանձին հնարաւորութիւն չունի զլուխ բերել այն բոլորը, ինչ որ կրցանկար, իսկ մեզ մօտ, աւելցացնէք, շնորհիւ մեր անկուլտուրականութեան և վայրենութեան, ոչինչ չէր դուրս գայ:

Գիւղական հիւանդանոց հիմնելը, կամ 2—3 դասարանով զիւղատնտեսական դպրոց հաստատելը, և

կամ մի ուրիշ նման ձեռնարկութիւն զլուխ բերելը փոքր զեմստվոյի ոյժերից վեր է՝ զրանք նիւթական մեծ միջոցներ են պահանջում, բացի այդ անուշտու էլ չէ զիւղերին առանձին-առանձին ձեռնարկել զրանց:

Ահա թէ ինչու 15—20 ծուխ միանալով, մի շրջան են կազմում. այդ ձևով ահա մեր զիւղացիք հիւանդանոց հիմնել կրկարողանային:

Այդպէս ուրեմն, թող իւրաքանչիւր զիւղ անկախօրէն ինքը վարէ իւր մանր գործերը. դա է զիւղական զեմստվոյն. աւելի կարևոր, աւելի բազմածախս ու դժուարին գործերի համար պէտք է մի քանի զիւղեր միանալով մի շրջան կազմեն: Վերջինիս գործերը թող վարչութիւնը կամ զեմստվոյական ժողովը վարէ. դա էլ շրջանային զեմստվոյ կրկազմէ. իւրաքանչիւր զաւառում կրլինի 5—10 շրջան:

Իսկ աւելի խոշոր և կարևոր, լուրջ գործերի համար կազմւում են նահանդական զեմստվոյներ՝ ընտրուած ամբողջ նահանգի ազգաբնակչութեան ձեռով՝ առանց դասակարգի և կարողութեան խտրութեան:

Պէտք է աշխատել այդ բոլորը մացնել մեր մէջ և լայն շրջանակով տարածել այդ դադափարները. մեր կիրակնօրեայ դպրոցներում զեմստվոյական մանր միութիւնը զրուցատրութեան զլիաւոր առարկայ պիտի դառնայ և եկեղեցում՝ քարոյի զլիաւոր նիւթ:

Ձեմստվոյական մանր միութիւնը անհրաժեշտ

է քո մարմնի և մտքի համար՝ կուշտ կրլինես և զարդացած, հետեապէս և առողջ հասարակութեան և պետութեան օգտակար անդամը կրլինիս. այլապէս մեր զիւրը անձէտ է լինում, անձէտ ենք լինում նաև մենք:

ի.

Ղազախի շրջանում զիւղատնտեսական դպրոց հիմնելու առթիւ հաւաքուեցին 49 զիւղի ներկայացուցիչները, խորհրդակցեցին միասին, և դրութէ իւրաքանչիւր զիւղ ձգտում էր իւր սահմանում բանալ այդ դպրոցը և ստանալ Դաւթեանի ժառանգներից 60.000 ռուբլին:

Այդ կարևոր իրողութիւնը տարաբաղաբար քիչ ուշադրութիւն դրաւեց. խօսքը 49 զիւղերի համախորհրդակցութեան մասին է:

Հնարաւորութիւն ունեն ուրեմն զոնէ 5—7 զիւղ միասին հաւաքուելու և տեղական գործերը միասին քննելու. թող այդպիսի համաշրջանները, օրինակ, «Արտ» կուլեն և կեանքի մէջ մտցնեն «մէկը բոլորի, բոլորը մէկի համար» սկզբունքը:

Գործ շատ կայ. կառավարութեան կողմից, կարծում ենք, արդելք չի յարուցուի կուլտուրական նախաձեռնութիւնների դէմ. չէ՞ որ կառավարութիւնը ինքը մտադիր է, ամենայն հաւանականութեամբ, մեղանում ևս զեմստօ մտցնել. մենք պատրաստ պիտի լինենք, մեղանում գոյութիւն պիտի ունենայ արդէն զեմստօյի սաղմը:

Գիշեր-ցերեկ, բերանից-բերան պիտի քարոզել, զրոյցներ սարքել, լայն պրոպագանդա պիտի մղել զեմստօյական մանր միութեան համար և այն ժամանակ կառավարութիւնը ընդառաջ կերթայ այդ ձեռնարկութիւններին. դա կարագացնէ մեղանում ևս զեմստօ մտցնելու գործը: Ներկայ Դուստում արդէն զեկուցումներ պիտի լինեն մեր զեմստօյի մասին. մենք, կրկնում ենք, պատրաստ պէտք է լինենք այնպիսի առաջնակարգ կարևորութեան և անհրաժեշտ գործօնի կիրառման, ինչպէս զեմստօյն է:

Թող լայնարձակ տարածուեն «Արտ» միութիւնները. ամեն ոք թող օգնի ինչով կարող է.

Մի կողմ մնան կուսակցական կիրքն ու զրգտութիւնները, թող անի խելացի սէրը. չէ՞ որ ժողովուրդը, ցեղն է մահասպառ լինում: Անկարելի է այլևս այսպէս ապրել:

Հասարակութեան անտարբերութիւնն է կուլտուրայի և մարդկութեան գործունեայ թշնամիների զարգացման պատճառը:

ՎԵՆԱՓՈՒ ՀԱՅՐԻԿԻ ԱՆՄԱՀ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հայրիկի մեծ անունը չաւէտ կապրի նաև հասարակական առողջապահութեան պատմութեան մէջ: Ճառապեալ հայ ժողովրդի անհուն ցաւերի հոգսերով տարուած, նա մոռացութեան չտուեց նրա առողջապահական վիճակն ևս և իւր նշանակալից կոնդակով մեր հասարակութեան առողջապահական մակերևոյթը բարձրացնելու մի խթան ևս աւելացրեց:

Նա ապահովեց բիւրաւորների ընտանեկան անդորրութիւնը, գալիք սերունդի առողջ զարգացումը՝ և ապագայ հասարակութիւնը անհուն երախտադիտութեամբ կ'արտասանէ Մեծ Ծերունու անունը և պարտաւոր էլ է:

Թող սուրբ լինի մեզ համար այդ կոնդակի վեհ գաղափարը, այն է՝ ամուսնութիւնից առաջ բժշկից առողջութեան վկայական ստանալու պահանջը:

Ներկայ զրբոյկը մամուլի տակ էր արդէն, երբ հեռագիրը գուժեց Մեծ Մարգու մահը:

ԲԺ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Առաջին օգնութիւն մինչև բժշկի դալը (սպառ.)	5	4.
2. Վարակիչ հիւանդութիւններ	5	»
3. Ինչ է սիֆիլիսը	5	»
4. Առողջապահական զրոյցներ	5	»
5. Ինչ է ժուժկալութիւնը	5	»
6. Ինչ է անառակութիւնը	5	»
7. Վեներական ախտեր	5	»
8. Աշակերտի առողջապահութիւն	2	»
9. Մեր նետրգերը	10	»
10. Սիֆիլիս (բարեփոխուած)	10	»
11. Առողջ հողին առողջ մարմնի մէջ	10	»
12. Գեղձախտ (զըլտուխտ)	10	»
13. Ո՞վ է յանցաւորը	15	»
14. Վարիք և բարեգործութիւն	15	»
15. Ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն	15	»
16. Մանկավարժական համառօտ զրոյցներ	15	»
17. Մարմնամարդութիւն (25 պատկերով)	20	»
18. Առողջապահական նուէր նորատի կանանց	20	»
19. Կինը և տղամարդը	15	»
20. Վիրաբուժական հիւանդութիւն և օգերացիա	5	»
21. Ինչ է կաշու հիւանդութիւնը	15	»
22. Երիտասարդութիւն և ծերութիւն	15	»
23. Առողջ ու հիւանդ երեխայի ոգին	20	»
24. Ուղեղի սիֆիլիսը (զլխի և ողնաշարի)	20	»
25. Ստամոքսի կատարը	20	»
26. Քուն և երազ (մի պատկերով)	25	»
Մեծագիր պատկեր «Քուն և երազ» առանձին	10	»
27. Գործարան թէ երկրագործութիւն	15	»
28. Սնապաշտութիւն ու կախարդութիւն	20	»
29. Մտերմական խորհրդ. պատանիներին (օնանիզմ)	20	»
30. Գոյութեան կռիւ	20	»
31. Ռուզըլֆ Վերիով	25	»
32. Սէր և խանգ (մի պատկերով)	20	»
33. Անառակութիւն և պոռնկութիւն	20	»
34. Նուէր հայ զինուորին	20	»
35. Նուէր հայ վարժապետին (զպրոցական առողջապահութիւն)	20	»
36. Նուէր հայ զպրոցականին (Մեր օրերը)	10	»
37. Ութժամեայ բանուորական օր (մի պատկ.)	10	»
38. Ժողովրդական առողջապահութիւն (հիւանդացում և մահացութիւն)	10	»

ԴԻՄԵՆ՝ Թիֆլիս, Կենտրոնական և Գուտտնբերգ գրա-վածառանոցները: Պահեսար գտնուում է՝ Պետերբուրգ, «Պուշկինեան Արագատիպ», Լեշտուկով փող. տ. 4.

Պուշկինեան Արագատիսյ
Ս.Պետերբուրգ, Լեշուսկով, 4

Գինն է 10 կոփ.

1224-1232

Հրայր 931. 2. փետր.

Թումանյան

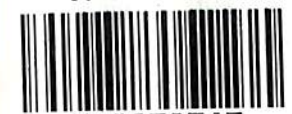
2013

« Ազգային գրադարան

NL0072563

« Ազգային գրադարան

NL0072567

« Ազգային գրադարան

NL0072562

« Ազգային գրադարան

NL0072566

« Ազգային գրադարան

NL0072561

« Ազգային գրադարան

NL0072565

« Ազգային գրադարան

NL0072560

« Ազգային գրադարան

NL0072564

« Ազգային գրադարան

NL0072559

